

SEMIOTICĂ ȘI LOGICĂ ÎN CONCEPȚIA LUI HUSSERL

ALEXANDRU BOBOC

În studiul LOGICA SEMNELOR (a cărui semnificație o comentăm în cele ce urmează într-un fel de preludiv la traducerea textului) sunt exprimate vederile lui *Husserl** cu privire la *semne și funcția de semne*, conturând un demers specific în proiectarea problematicii semioticii și a impactului demersului semiotic (în logică și în filosofia limbajului, îndeosebi).

1. Este vorba, în primul rând, de contribuția lui Husserl la modelarea semanticii și a semioticii în genere, pe fondul unei înțelegeri mai largi a aspectelor teoretico-filosofice. Căci limbajul interacționează în complexul „limbă-realitate-conștiință”.

Așa cum s-a precizat, „fenomenul limbii implică acea configurație metafizică sâcâitoare, pe care o denumim drept *conștiință și realitate, eu și lume*, și încă altfel. Toată această triadă conceptuală metafizică... este unită prin concepte, respectiv fenomene, precum *semnificație* sau semnificabilitate și *sens*, care aparent atrag după sine posibilități de interpretare interminabile”¹.

Mai mult, ceea ce se numește aici „limbă” nu este numai limba în sens lingvistic, cuprinsă în pluralitatea limbilor naturale, ci și așa-numita „lingvisticitate”, care se anunță și în fenomenele extralingvistice. „Ceea ce vine în limbă – scria Gadamer – este altceva decât cuvântul vorbit însuși... Cuvântul în ființa sa sensibilă proprie este prezent numai pentru a se releva în ceea ce e spus”².

Semnul este semn pentru ceva semnat (sau de semnat). Husserl a dezvoltat, în acest sens, o amplă „teorie a semnificației”, în strânsă legătură cu o

---

* Intemeietor al orientării fenomenologice, considerat, pe bună dreptate, unul dintre cei mai de seamă gânditori contemporani, *Edmund Husserl* (1859–1938) este autorul unor lucrări de referință în creația teoretico-filosofică, cunoscute ca o participare de fond la înnoirile din logică, metodologie și teoria cunoașterii, din filosofie și științele umane în genere.

Născut la 8 aprilie 1859 în orașelul Prostějov (Prossnitz) din Moravia, a urmat mai întâi gimnaziul german din Olmütz, apoi a studiat, între 1876–1878, astronomia, matematica și filosofia la Universitatea din Leipzig; între 1878–1881, la Berlin matematica (cu Weierstrass) și filosofia (cu Fr. Paulsen); promoție la Viena, 1882–83, apoi (după un semestru ca asistent privat al lui Weierstrass, la Berlin), tot la Viena, studii sub influența lui F. Brentano. În 1887, „abilitare” la Halle, la C. Stumpf, cu teza *Despre conceptul de număr*, unde rămâne „Privatdozent” până la 1901, ocupându-se temeinic cu studiul fundamentelor matematicii și cu problematica noilor evenimente din logică și psihologie. Între 1905–1916 este profesor la Göttingen, iar apoi, din 1916, la Freiburg im Breisgau, urmându-i la catedră lui H. Rickert, până la pensionare (1928). A încetat din viață la 27 aprilie 1938, la Freiburg im Breisgau.

¹ E.W. Orth, *Einleitung: Sprache, Wirklichkeit, Bewusstsein*, în: „Phänomenologische Forschungen”, Bd. 21, 1988, p. 9.

² H.-G. Gadamer, *Wahrheit und Methode*, 2. Aufl., Tübingen, Mahr, 1965, p. 450.

teorie a obiectualității. El deosebea, mai întâi, două feluri de semne: *expresii* și *indicii* (Anzeichen): „expresiile” ca „semne cu semnificație” se deosebesc „de semnele indiciale”, care servesc la a indica ceva în comunicare³.

Ideea este reluată apoi⁴, în contextul discuției despre „idealitatea semnificației” și despre „obiectualitate” (*Gegenständlichkeit*). „Un înțeles al semnificației este determinat prin obiectualitatea *semnificată*”; în cazul tuturor expresiilor, respectiv semnificațiilor avem de deosebit «astfel» între semnificația însăși și obiectualitatea la care ea se referă⁵.

Semnificația constituie specificul semnificării (*Bedeutен*), dar nu și al „semnelor-indicii” (*anzeigenden Zeichen*); funcția acestora constă în raportare „la semne lingvistice și folosirea lor”, pe când „funcția de semnificație” se referă „la cuvinte ca idei”⁶.

În discurs funcționează de fapt ambele feluri de semne, anume: „ca expresie și ca indicare” (*Anzeige*): „Un discurs *exprimă* un conținut de fapt (*Sachverhalt*) sau o situație și *indică* ascultătorului actualitatea unei prestații de gândire în vorbitor”⁷. Dar trebuie să deosebim „obiectualitatea, care este semnificată și obiectualitatea semnificată în felul în care ea este semnificată. Numim același lucru și exprimăm diferitul, ceea ce dă un nou sens semnificației, pe care o stabilim”⁸.

Discuția asupra semnificației merge astfel nu atât pe distincția între *sens* și *semnificație*, ci pe două moduri de a se înfățișa, în vizare (semnificare), a obiectului, respectiv două poziții ale acestuia și expresiile corespunzătoare. „Expresia – preciza Husserl – se referă la obiectualitatea sa prin semnificația sa. Se ridică însă problema: cum se corelează funcția de semnificare cu funcția obiectualității?”⁹.

Aici Husserl introduce discuția despre „conținutul de fapt” (*Sachverhalt*), considerat sub formula „semnificația întregii propoziții și corelatul său obiectual luat în totalitate”, într-un fel deosebind între *desemnare* (*Bezeichnung*) și *semnificare* (*Bedeutен*), între obiectul desemnat și obiectul semnificat.

Aceasta este semnificația „adevărată”, „autentică”, dincolo chiar de deosebirea „între *semnificație* intențională și *semnificație* de efectuat”¹⁰. Vine aci o unitate sui-generis: „conținutul ca *obiect*, ca *sens* care se efectuează și ca *sens* sau *semnificație* ca atare”, respectiv: „aparțin în *esență* fiecărei expresii relațiile de înștiințare, semnificație și obiect”; „cu același e ceva înștiințat, în orice, ceva semnificat și ceva numit sau desemnat”, ceea ce global se numește „exprimat”¹¹.

2. Este de reținut complexitatea abordării acestor teme în polemica Frege-Husserl. Astfel, într-o scrisoare a lui *Frege către Husserl* (24.5.1891, Jena) se spunea:

³ E. Husserl, *Logische Untersuchungen*, II, 1, p. 24–30.

⁴ Husserl, *Vorlesung über Bedeutungslehre*, *Husserliana*, Bd. XVI, 1987, p. 4–31 și urm.

⁵ *Ibidem*, p. 26, 29.

⁶ *Ibidem*, p. 140.

⁷ R. Sokolowski, *Grammatik und Denken*, în: „*Phänomenologische Forschungen*”, 21, p. 33–34.

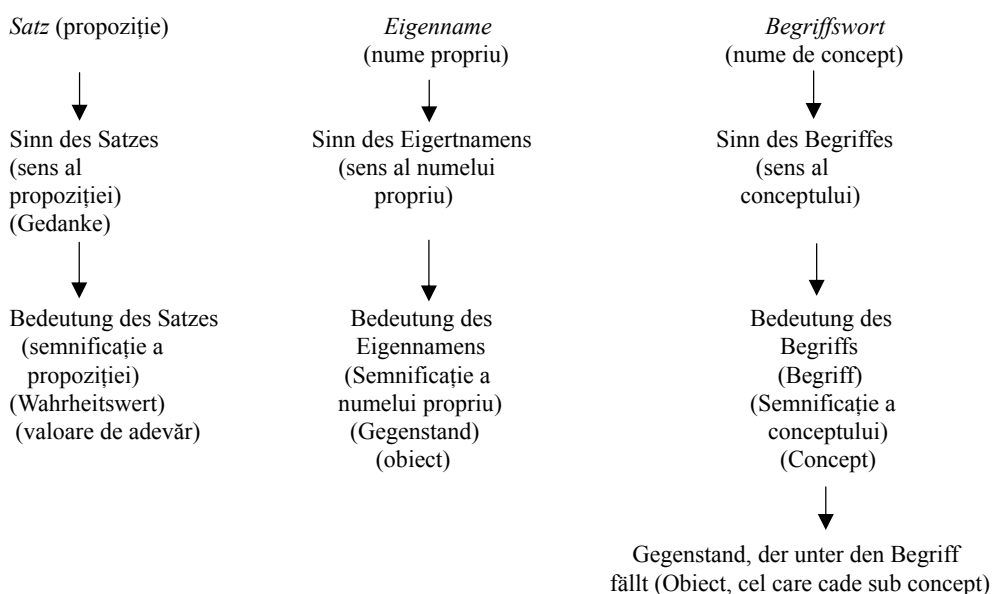
⁸ E. Husserl, *op. cit.*, p. 141.

⁹ *Ibidem*.

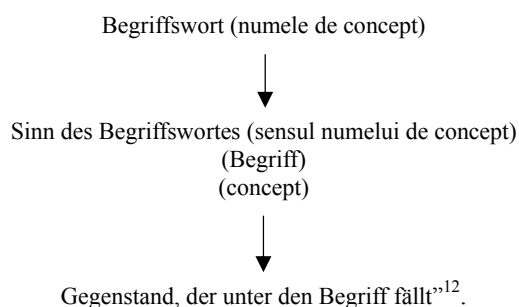
¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 50.

„...în mod deosebit vă mulțumesc pentru scrierea Dv. *Filosofia aritmeticii*, în care vă referiți la străduințele mele similare, așa cum nu a mai făcut-o nimeni până acum. Să sperăm că în curând voi găsi timp să dau răspuns obiecțiilor Dv. Acum vreau să vă mărturisesc doar că între noi pare să existe o deosebire de concepție în ceea ce privește modul în care numele de concept (*Begriffswort*), numele comun se raportează la obiecte. Părerea mea se poate clarifica prin schema următoare:

În cazul numelui de concept, spre deosebire de cazul numelui propriu, mai este de făcut un pas până la obiect; acesta din urmă poate să lipsească – adică: conceptul poate să fie gol (*leer*), să fie aplicat științific, fără ca prin aceasta numele de concept să se destrame... Pentru uzul poetic este de ajuns ca să aibă un sens întregul, în timp ce pentru uzul științific nu pot să lipsească semnificațiile
...în concepția Dv. schema îmi pare a fi următoarea:

¹² Gottlob Freges, *Briefwechsel*, mit D. Hilbert, E. Husserl, B. Russell... Hamburg, Meiner, 1980, p. 35–36.

Dificultatea vine din faptul că Husserl (în perioada elaborării *Filosofiei aritmeticii*, 1891) nu marcase încă pregnant deosebirea între logic (valabil) și psihologic (genetic) și mai ales nu desfășurase programul său despre „semnificațiile intenționale”, în cadrul căruia asociază „obiect” și „act”, antrenând într-o altă modalitate cuplul „sens și semnificație”, de fapt, integrând semantica într-o fenomenologie a actului.

3. În termenii *Cercetărilor logice*: distincția între „obiect” așa cum este intenționat (vizat) și obiectul care este intenționat. „Fiecare expresie – preciza Husserl – spune ceva despre ceva, are nu numai o semnificație, ci se referă și la obiecte oarecare. Această relație este pentru una și aceeași expresie în situații diferite una multiplă”¹³.

Deosebirea între *obiect* și semnificație devine clară „dacă prin comparare de exemple ne convingem că mai multe expresii pot să aibă aceeași semnificație, dar obiecte diferite, cum și invers, anume: diferite semnificații, dar același obiect... Două nume pot semnifica diferit, dar să numească același lucru”, după cum și invers: „două expresii au aceeași semnificație, dar relație obiectuală diferită”¹⁴.

Rămâne însă clar stabilit că o expresie „dobândește relație obiectuală numai prin faptul că ea semnifică” sau, altfel, „desemnează (numește) obiectul prin intermediul semnificației sale”¹⁵.

Pentru Husserl, semnificația „valorează prin echivalare cu sens (Sinn)”, ceea ce se justifică prin aceea că *sens* înseamnă „conținutul ca sens intențional”¹⁶.

În rest, se păstrează (pe baza unității dintre a semnifica și a desemna) regulile analizei semantice a expresiei. Husserl propune „un concept ontic de *semnificație*”, ilustrând „discursul despre *obiectul intențional* ca atare și despre obiectul semnat ca *atare*” prin expresiile: „Învingătorul de la Jena” – „Învinsul de la Waterloo”, prin care „vizăm” două situații diferite pentru „aceeași persoană”¹⁷.

Tematizarea problematicii semnificației în opera lui Husserl conduce astfel la o modelare de perspectivă a semnificației, competitivă în dezbaterile teoretice și în reconstrucția metodologică din zilele noastre tocmai prin unitatea pe care o relevă, pe fondul procesului de comunicare, între semantic și pragmatic.

4. Prin concepția despre semne și „logica semnelor”, Husserl ridică o problematică de fond a semioticii atât pe linia tipologiei semnelor, cât și cu privire la poziția semanticii ca liant între *sintactic* și *pragmatic* și, într-un plan mai larg, ca premisă pentru anunțarea unei funcții inedite a sintacticii.

Cele mai importante înnoiri trimit aici mai întâi la resemnificarea poziției gramaticii în înțelegerea raportului limbă-gândire.

---

¹³ *Logische Untersuchungen*, II, 1, p. 46.

¹⁴ *Ibidem*, p. 47. Alta este situația „numelor proprii” (*Eigennamen*): „Un cuvânt, Socrate de pildă, poate să numească diferit numai prin aceea că semnifică diferit... Acolo unde cuvântul stă totdeauna într-o aceeași semnificație, el numește și un obiect” (*Ibidem*, p. 48).

¹⁵ *Ibidem*, p. 50.

¹⁶ *Ibidem*, p. 52–53.

¹⁷ E. Husserl, *Vorlesung über Bedeutungslehre*, p. 141.

Așa cum s-a precizat, „gramatica este un aspect al limbii. Există trăsături gramaticale în orice limbă, chiar în orice vorbire, în orice realizare a limbii... Gramatica străbate toate cuvintele unei limbi sau ale unui discurs... Toate vocabulele, chiar și simplele nume, sunt marcate de gramatică”¹⁸.

Mai mult, în comunicare „suntem preocupați de relația dintre gramatică și multiplele intenționalități ce se prezintă în conștiința umană. Cum însă gândirea umană și intenționalitatea se afla în corelație cu ființa, am putea spune și că suntem preocupați de relația între gramatică și ființă și între gramatică și actualizare”¹⁹.

Funcția de semnalizare se prezintă distinct în gramatica unui discurs. Căci aceasta nu se mărginește la organizarea cuvintelor în complexe lingvistice; ci semnalizează că vorbitorul gândește și totodată semnalizează ascultătorului să gândească și el. Altfel spus, „întrucât interesul nostru primar privește lucrurile la care gândim, și trăsăturile gramaticale ale limbii noastre sunt pentru noi semnale pentru a lega, a deosebi, a colaționa și a pune în relație lucrurile la care ne gândim”²⁰.

5. Husserl pune în legătură aceste aspecte cu „constituirea intențională” de obiecte și „conținuturi de fapt” ș.a. Gramatica limbii, care semnalează „activitatea categorială”, servește totodată la exprimarea multiplelor forme de prezență, de ființă. În felul acesta, activitățile de semnalizare și prestare „nu sunt simple procese psihice, ci activități care ne întemeiază ca ființă concretă (*Dasein*), ca loc pentru jocul de ansamblare a prezenței și absenței. Cu aceasta gramatica limbii este înțeleasă pe deplin numai în orizontul ființei”²¹.

Examinarea legăturii dintre gramatică și gândire a prilejuit totodată sublinierea ideii că logicul este ceva ce se opune proceselor psihice în care el se efectuează. Ideea autonomiei logicului a exercitat o „acțiune catarctică”, prezentă și dincolo de sfera logicii, prin recunoașterea legităților proprii altor domenii de fenomene.

De pildă, psihologia fenomenologică, a cărei atractivitate constă în faptul „că îndeamnă spre o concepere diferențiată a raportului dintre inteligența naturală și cea artificială”²².

Este vorba de „reprezentările-surogat”, considerate drept o clasă particulară a „reprezentărilor neautentice”, în care „relația-simbolică” iese din cauză.

Husserl precizează următoarele: „Reprezentările «improprii» sunt cele care îndeplinesc un rol deosebit de important printre semne ... orice conținut care nu este dat prin ceea ce el este, ci numai indirect, prin intermediul unui anumit semn, este unul impropriu. Este clar că în nici un fel nu coincid conceptul de semn și cel de reprezentare improprie. Orice reprezentare improprie este un semn, dar, invers, nu orice semn este o reprezentare improprie”²³.

---

¹⁸ R. Sokolowski, *op. cit.*, p. 31.

¹⁹ *Ibidem*, p. 33.

²⁰ *Ibidem*, p. 35.

²¹ *Ibidem*, p. 50.

²² E. Holenstein, *Eine Maschine im Geist. Husserlsche Begründung und Begrenzung künstlicher Intelligenz*, în: „Phänomenologische Forschungen” Bd. 21, p. 82. În acest sens: *Zur Logik der Zeichen* (1890–91), ultimele paragrafe (Husserliana, XII); Proiectul la E. Schröder-Rezenion (Husserliana XXII).

²³ E. Husserl, *Despre logica semnelor (Semiotică)*, în: *Scrieri filosofice alese*, Editura Academiei Române, 1993, p. 31.

Reprezentările „improprii” pot: 1) „Să servească drept simpli mijlocitori pentru crearea reprezentărilor proprii corespunzătoare”; 2) „ca reprezentări-surogat”, „putând să înlocuiască pe cele proprii”²⁴.

În această din urmă situație, avem două cazuri: a) ca „simplu înlocuitor”, spre a ne scuti „de o activitate psihică superioară”; b) ca simboluri, „referindu-se la lucruri a căror reprezentare ne este refuzată”²⁵.

6. Mai exact, dacă în „reprezentările proprii”, *reprezentatul* este dat intuitiv, iar în cele „improprii” prin intermediul semnelor, în „reprezentările-surogat” acesta nu este nicicum dat. „Rolul pe care *reprezentatul* îl are în mod obișnuit în gândire este aici înlocuit prin proiectările formale ale reprezentărilor. Reprezentările-surogat corespund reprezentărilor definite exclusiv sintactic, și care azi, în științele cognitive, se atribuie computerelor – și prin analogie și creierelor”²⁶.

Altfel spus, în „reprezentările surogat” dimensiunea semantică nu mai joacă niciun rol, operația cu semne fiind călăuzită exclusiv de proprietăți formale, îndeosebi sintactice, ale semnelor.

Husserl preciza însă că „o aplicare sistematică, în scopuri cognitive a semnelor”, nu este încă una logică; logica formală „cu adevărat fecundă” trebuie să se constituie ca o „logică a semnelor”, care nu se mai limitează „la a ține pasul cu modalitățile prelogice de aplicare a semnelor”, ci trebuie „să facă dintr-un procedeu natural și logicește nejustificat, unul artificial și pe deplin justificat”²⁷.

Ca instrument util reexpunerii logicii, demersul semiotic are nevoie el însuși de o cuprindere logică. Este sensul a ceea ce spunea Husserl însuși: „Cum se face că un mecanism orb din semne sensibile poate să înlocuiască și să economisească o gândire logică, – tocmai aceasta este marea problemă a logicii semnelor, a semioticii”²⁸.

În fapt, Husserl subliniază aici unitatea dintre limbă-gândire pe fondul logicii. „Semnele lingvistice – scria el – au funcția de mijloace de expresie sensibile, care însoțesc permanent gândurile. Semnele algoritmice au funcția de simboluri sensibile, care înlocuiesc gândurile, cel puțin însoțindu-le, anume în scopul unui proces simbolic deductiv. În gândirea lingvistică activitatea de reprezentare și judecare decurge în faptul însuși, în concepte și judecăți... În gândirea algoritmică activitatea logică decurge în semnale sensibile, sau mai mult nu are loc, sau, în locul ei există o alta..., o activitate sensibilă după reguli ferme de semne”²⁹.

Pe acest fond, noua interpretare relevă semnificația unui text din *Cercetări logice*: „«Adevărul este identic unul, fie că îl cuprind judecând oameni, neoameni, îngeri sau zei», întrebându-se: se gândea la «neoameni» sau la computere?”³⁰. Asocierea – subliniază autorul – nu se susține: „Husserl deosebește între operațiile care au ca urmare de facto un adevăr, și acele cu care survine cunoașterea

²⁴ *Ibidem*, p. 32.

²⁵ *Ibidem*, p. 34.

²⁶ E. Holenstein, *op. cit.*, p. 86.

²⁷ E. Husserl, *op. cit.*, p. 46, 49, 50.

²⁸ E. Husserl, *Entwurf zu Ernst-Schröder – Rezension*, în: *Husserliana*, Bd. XXII, 1979, p. 394.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ E. Holenstein, *op. cit.*, p. 92.

adevărului”³¹. Căci pentru Husserl adevărul nu există fără o componentă intuitivă și, ca urmare, el rămâne departe de „știința cognitivă”.

7. Husserl a propus apoi o „fundare teoretico-gnoseologică, adică fenomenologică a logicii pure”, logică ce cuprinde „un cerc teoretic închis de probleme care se raportează în mod esențial la ideea de teorie; întrucât nicio știință nu este posibilă fără o explicare pornind de la fundamente, adică fără teorie, logica pură în modalitatea cea mai generală cuprinde condițiile ideale ale posibilității științei în genere”³².

De fapt, *Logica formală* și *logica transcendentă* tematizează logicul astfel încât „el să poată să satisfacă exigențe filosofice universale”; de aici și necesitatea „logicii transcendente”, care este „o concretizare a tezei generale fenomenologice”, schițând „întoarcerea de la domeniul analiticului-formal în evidența experienței lumii vieții”³³.

Este de reținut că Husserl leagă noua construcție în logică de resemnificarea umană a științei: „starea actuală a științelor europene necesită o reflecție (Besinnung) radicală: în principiu, ele și-au pierdut marea încredere în ele însele, în semnificația lor absolută. Omul modern de astăzi nu mai vede în știință și în noua cultură formată prin ea autoobiectivarea rațiunii universale, ca modemul epocii luminilor”; întrucât „trăim în genere într-o lume devenită ininteligibilă”, trebuie să ne raportăm „critic și sceptic” la „cultura științifică devenită istorică”³⁴.

În raportarea de care vorbea Husserl era implicată o luare de atitudine ce dă sens fenomenologiei în gândirea contemporană. Și acesta constă în principal în critica obiectivismului și în afirmarea valorii umane a științei. Căci Husserl era convins „că fenomenologia transcendentă are misiunea istorică de a elibera știința din starea de plutire în nenatural și de a o readuce pe terenul lumii vieții”³⁵.

În această situație e de ajutor o nouă concepție despre știință și o nouă logică: o logică întemeiată pe fenomenologie, care „permite să se înțeleagă pe deplin faptul că științele pozitive pot să realizeze numai o raționalitate relativă, unilaterală, care lasă, ca latură opusă necesară, o deplină iraționalitate”³⁶.

Dezvoltările logice ale lui Husserl pun în lumină, încă din primele scrieri (*Über den Begriff der Zahl*, 1887; *Zur Logik der Zeichen*, 1890. *Philosophie der Arithmetik*, 1891), o altă posibilitate de fundare a logicii, anume: cea oferită de studiul limbajului, de „logica semnelor” (dezvoltată în studiul prezentat aici).

---

³¹ *Ibidem*.

³² E. Husserl, *Logische Untersuchungen*, II, 1, p. 2, 3; I. p. 254–255.

³³ P. Janssen, *Einleitung*, la: E. Husserl, *Formale und transzendente Logik. Versuch einer Kritik der logischen Vernunft*, *Husserliana*, Bd. XVII, 1974, p. XXVII, XVIII, XII.

³⁴ E. Husserl, *Formale und transzendente Logik*, p. 9. Așa cum s-a observat, „numai o nouă modalitate a științificității poate, după Husserl, să elimine criza umanității europene”; hotărâtor pentru Husserl este faptul că „această științificitate se dezvoltă într-o concepție transcendentă despre fundamentul sensului existenței lumii” (P. Jansen, *Edmund Husserl. Einführung in seine Phänomenologie*, Verlag Karl Alber, Freiburg/München, 1976, p. 144).

³⁵ B. Rang, *Die bodenlose Wissenschaft. Husserls Kritik von Objektivismus und Technizismus in Mathematik und Naturwissenschaft*, în: *Phänomenologische Forschungen*, Bd. 22 (1989): *Profile der Phänomenologie. Zum 50. Todestag von Edmund Husserl*, p. 136.

³⁶ E. Husserl, *op. cit.*, p. 21.

EDMUND HUSSERL

DESPRE LOGICA SEMNELOR (SEMIOTICA)*

NOTĂ INTRODUCȚIVĂ

Textul: *Zur Logik der Zeichen (Semiotik)* este tradus după: *Husserliana*, Bd. XII, hrsg. von Lothar Eley, 1970, p. 340–373: *Ergänzende Texte (1890–1901)* la: *Philosophie der Arithmetik. Logische und psychologische Untersuchungen*. Studiu substanțial, semnificativ pentru contribuția lui Husserl în dezvoltarea logicii moderne, a reconstrucției acesteia sub impactul și cu mijloacele semioticii (la a cărei instituire Husserl însuși a contribuit substanțial), el aparține elaborărilor din anul 1890, perioada publicării cunoscutei: *Philosophie der Arithmetik. Logische und psychologische Untersuchungen* (1. Aufl., 1891). După: K. Schuhmarm (*Husserl-Chronik. Denk- und Lebensweg Edmund Husserls*, M. Nijhoff, 1977, p. 27, 28), la 14 martie 1890 Husserl „a continuat *Zur Logik der Zeichen (Semiotik)* până la p. 294”, iar la 13–14 septembrie 1890 „a redactat” p. 344–348 (este vorba de pagini din manuscris: Ms. KI 51) „asupra conceptului de aritmetică universală”. Astfel se și explică publicarea lui în cadrul unor „texte suplimentare” la această operă, împreună cu alte studii ce dezbate concepte și teme semnificative pentru o filosofie a aritmeticii (oglundind perioada regândirii fundamentelor matematicii): conceptul de aritmetică universală; aritmetica înțeleasă ca știință *a priori*; teoria totalității (*Inbegriff*); conceptul de operație; imaginarul în matematică; sistem de axiome și sistem de operații; sistem de numere; conceptul de „număr natural”; posibilitatea de „aritmetizare” (*Arithmetisierbarkeit*) a unei multiplicități; definibilitate (*Definitheit*) ș.a.

În cadrul lucrărilor din perioada *Filosofiei aritmeticii, o logică a semnelor* era menită să constituie o parte însemnată a unui al II-lea volum al acesteia, desfășurând „programul timpuriu” al unei „aritmetici finite” sub latura fundamentării „prelogice”, a „fundamentării prin lumea vieții (*lebensweltliche Begründung*)”, program reluat în *Krisis* (1936), la fel de importantă ca și fundamentarea prin „multiplicitatea infinită actuală”, ambele fiind inteligibile „numai pe baza unei determinări proprii a raportului dintre conceptul matematic și subiectivitate”, pregătit în *Filosofia aritmeticii (Einleitung des Herausgebers)*, la: Edmund Husserl, *Philosophie der Arithmetik. Mit ergänzenden Texten (1890–1901)*, hrsg. von L. Eley, în: *Husserliana. Edmund Husserl Gesammelte Werke*, Band XII, M. Nijhoff, Den Haag, 1970, p. XX. Husserl însuși deosebea între: „1) operațiile prelogice cu semne, operații care lasă să se întrevadă adevărul, ba chiar să poată fi dobândit; dar fără a pune aplicarea (ca și descoperirea) acestor modalități metodice în funcție de o înțelegere logică”; și „2) operațiile logice cu semne, operații ce decurg din fundamente teoretice și, de aceea, ele oferă nu pur și simplu adevărul, ci adevărul asigurat” (*Zur Logik der Zeichen (Semiotik)*, în: *Op. cit.*, p. 369).

Analiza semnelor, desfășurată de Husserl în acest studiu, este în principal analiza unui logician cu formație matematică temeinică, preocupat însă de implicațiile teoretico-filosofice ale chestiunilor. Dincolo de aceasta, *Despre logica semnelor* rămâne și o contribuție esențială (și într-un fel, de pionerat, dacă avem în vedere faptul că lucrările lui Ch. S. Peirce din 1868–70 au fost cunoscute abia în 1932–1934) în elaborarea semioticii și a semanticii.

Într-un fel, se conturează aci teoria specific husserliană a semnificațiilor intenționale și o tipologie a semnelor, cu accent pe semnele artificiale, mai ales pe simboluri; întrucât în perioada *Filosofiei aritmeticii*, Husserl nu gândise încă liniile campaniei sale antipsihologice, este prezentă aci și preocuparea pentru dimensiunea pragmatică a semioticii, preocupare la care autorul a renunțat în *Cercetări logice (1900–1901)*.

Într-un plan mai larg, cel al dezvoltărilor mai recente ale semioticii și teoriei informației, s-a vorbit de „fundamentarea și delimitarea husserliană a inteligenței artificiale” (E. Holenstein, *Eine Maschine im Geist. Husserlsche Begründung und Begrenzung künstlicher Intelligenz*, în: *Phänomenologische Forschungen*, 21: *Sprache, Wirklichkeit, Bewusstsein. Studien zum Sprachproblem in der Phänomenologie*, hrsg. von E.W. Orth, Freiburg/München, K. Alber, 1988, p. 82–113).

---

* În raport cu prima variantă a traducerii în *Scrieri filosofice alese* (trad., note și comentarii de Alexandru Boboc), Editura Academiei Române, 1993, traducerea de față este mult îmbunătățită și însoțită de note și comentarii.

Este vorba, în primul rând, de semnificația analizelor sub titlul „împărțirea mai largă a semnelor în naturale și artificiale”, prin care Husserl întregeste împărțirea propusă de Brentano a reprezentărilor în „proprii” și „improprii” printr-un al treilea tip, anume „reprezentările-surogat”. Dacă în „reprezentările proprii” *reprezentatul* este dat intuitiv, iar în „reprezentările improprii” este dat prin intermediul semnelor, în „reprezentările-surogat” acesta nu este nicicum dat. Pornind de la teza lui Husserl că „nu trebuie să se amestece faptul utilizării de reprezentări-surogat cu știința despre această utilizare” (*Zur Logik der Zeichen*, p. 357), autorul menționat precizează: „Rolul pe care acesta (reprezentatul) obișnuiește a-l juca în gândire este înlocuit aci prin proprietățile formale ale reprezentărilor. Reprezentările-surogat corespund reprezentărilor definite exclusiv sintactic, care astăzi în științele cognitive se atribuie computerelor – și prin analogie și creierelor” (E. Holenstein, *op. cit.*, p. 86).

În alți termeni, „surogate” sunt asemenea reprezentări în care, cum spune Husserl, „relația de semne s-a pierdut”, adică dimensiunea semantică nu mai joacă niciun rol în operarea cu semne. În felul acesta, Husserl opera cu distincția între planul sintactic, al operării cu proprietățile formale, îndeosebi sintactice ale semnelor, și planul semantic, al interpretării – distincție de perspectivă în logica și teoria modernă a științei.

DESPRE LOGICA SEMNELOR

(SEMIOTICA)³⁷

Cum putem vorbi oare despre concepte pe care de fapt nu le avem și cum de nu este absurd ca pe astfel de concepte să fim nevoiți a funda aritmetica, cea mai certă dintre toate științele? Răspundem la aceasta printr-o cercetare generală care ține de domeniul logicii.

Concepte, conținuturi în genere, ne pot fi date în două feluri; în primul rând la *propriu*, anume ca ceea ce sunt; în al doilea rând, în mod *impropriu* sau *simbolic*, respectiv prin intermediul semnelor, prin care sunt reprezentate ca atare. Așa, de exemplu, orice reprezentare intuitivă în senzație sau fantezie este o reprezentare autentică numai dacă nu ne servește ca semn pentru o alta; dacă face însă acest lucru, atunci ea este, în raport cu aceasta, o reprezentare simbolică.

Cuvântul *semn* trebuie considerat în definiția noastră în sensul cel mai larg posibil. Deci, nu ne limităm la semnele senzoriale exterioare, pe care le alăturăm lucrurilor pentru a le distinge și recunoaște mai ușor. De acest tip sunt numele proprii ca Petre, Ioan, precum și numele entităților abstracte. Dar și numele generale sunt semne³⁸. Fiecare nume general este un semn pentru o reprezentare generală, iar aceasta, la rândul ei, este un semn pentru fiecare dintre obiectele (*Gegenstände*) care cad sub conceptul abstract corespunzător; în această mediere, orice nume general este astfel un semn pentru fiecare din acele obiecte pe care le cuprinde în virtutea funcției sale de „conotare” (*Mitbezeichnung*).

Mai amănunțit (și acest lucru reiese chiar din ultimul exemplu) orice notă conceptuală (*begrifliche Merkmal*) are pentru noi valoare de semn numai dacă ne servește ca notă distinctivă. Orice proprietate, fie ea una absolută sau relativă, poate servi ocazional ca semn distinctiv al obiectului care o posedă. Acesta este în

---

³⁷ 1890 (nota ed.).

³⁸ În *Textkritische Anmerkungen* (Bd. XII, p. 524), editorul redă textul: „Fiecare nume este un semn al denumitului”, în contextul unor referiri la B. Bolzano, *Wissenschaftslehre* (nota tr.).

mod evident izvorul echivocității numelui „notă distinctivă” (*Merkmal*); în semnificația sa originară, el exprimă ceva doar ca semn, apoi se limitează la proprietăți, pentru ca în cele din urmă, în sens figurat să semnifice numai ca proprietate în genere. Cu toate acestea, o proprietate nu ne servește ca notă distinctivă în toate împrejurările, deși, în mod ocazional, poate sluji acestui scop. Într-o situație ne interesează, de exemplu, proprietățile aluminiului ca atare, întrucât ne îmbogățesc cunoștințele despre acest metal; în alte cazuri însă chiar aceleași proprietăți, constatate la un corp încă necunoscut, ar putea să servească drept semn distinctiv pentru faptul că acesta este chiar aluminiu.

Deci, semn al unui lucru (*Sache*) (al unui conținut în genere) poate să fie totul și orice, tot ceea ce este potrivit pentru a-l deosebi de altele și prin care putem apoi să-l recunoaștem. Trebuie însă să precizăm că recunoașterea nu trebuie considerată numai ca un mecanism psihologic, care funcționează fără ca noi să ne dăm seama de el și care, cu prilejul unei anumite reprezentări, o recheamă în conștiință pe cealaltă fără ca noi să trebuiască, totuși, cel puțin în general să ne dăm seama de împrejurarea că tocmai această reprezentare ar fi una care să ne fi amintit de cealaltă și ne-a mijlocit recunoașterea ei. Ca să fie posibil conceptul de semn, ca să putem crea și întrebuința semnul cu un anumit scop trebuie să luăm în considerație îndeosebi raportul dintre semn și desemnat (*Bezeichnetes*); experiența ne-a arătat, într-adevăr, de nenumărate ori că notele distinctive exterioare-senzoriale și cele conceptuale sunt potrivite pentru a ne îndrepta gândurile spre conținuturile pe care acestea le posedă. Conceptul de semn este tocmai un concept relațional; el trimite la un desemnat (*Bezeichnetes*).

Semnele permit o clasificare după mai multe criterii. Deosebim astfel:

1) *Semne exterioare* și *semne conceptuale* sau semne în sens îngust și note distinctive (*Merkmale*). Semnul exterior este acela care nu are nimic de-a face cu conceptul particular al desemnatului, nici cu conținutul și proprietățile lui specifice. În acest raport se află, de exemplu, numele unei persoane față de persoana însăși: el o desemnează, dar nu o caracterizează.

Un semn conceptual (*begriffliches Zeichen*) este orice notă distinctivă interioară sau exterioară care servește ca semn, în sensul obișnuit al acestor termeni. Ambele note distinctive depind de conceptul specific al desemnatului. Primele sunt determinații care sunt incluse ca niște conținuturi parțiale în reprezentarea conținutului desemnat; cele din urmă sunt determinații relative care caracterizează conținutul ca fundament al anumitor relații pe care le susține. Este de remarcat de altfel că, examinate cu atenție, notele distinctive absolute prezintă determinări relative. Dacă ni se descrie un obiect necunoscut, desemnându-l printre altele ca roșu, atunci drept caracteristică a obiectului nu servește roșul ca atare, ci faptul de a fi roșu (*Rotsein*), adică raportul, în felul său propriu bine cunoscut de noi, dintre lucru și culoare. În acest fel însă, fără a prejudicia conținuturile lor relaționale specifice, și notele distinctive exterioare sunt relative. Deci există aici o multiplă relație: relația lucrului desemnat cu alte lucruri, și în plus relația acestuia cu însăși relația prin care *atributul* relativ își dobândește semnificația sa de *atribut*. Dacă, de exemplu, prima relație este o anumită asemănare între *A* și *B*, atunci cea din urmă este aceea care face posibil atributul „asemănare cu *B*”. În cuvinte, am putea exprima reprezentarea de

semne pentru note distinctive absolute și relative în felul următor: o dată este vorba de „ceva, care are culoare roșie”, altă dată de „ceva, care se află în relație de asemănare cu B”.

2) La semnele *univoce* și *plurivoce* trebuie să distingem, pe de altă parte, între semnele univoce sau plurivoce în mod accidental și cele care sunt astfel prin natura și determinarea lor. Este univoc după determinarea sa, de exemplu, orice nume propriu; el conține însă o plurivocitate accidentală dacă există mai multe persoane cu același nume. Pe de altă parte, orice nume general este accidental univoc, dacă pentru conceptul conotat de el există *de facto* numai un obiect, în timp ce, după natura și determinarea sa, el este plurivoc³⁹.

Prin legătura reciprocă și delimitarea semnelor plurivoce se pot forma semne compuse, configurate univoc, un procedeu de care se servește în mod permanent limba în relația ei cu numele generale, realizându-se astfel o imensă economie de semne și considerabila stimulare a unei cunoașteri extinse prin semnele care o transpun.

Atrage atenția, totodată, împărțirea semnelor în: 3) *simple* și *compuse*, care nu trebuie să se confunde însă cu o alta, deosebit de importantă și care se întretaie cu ea, în: 4) semne *directe* și semne *indirecte*. Semnele și lucrurile (*Sache*) pot să fie astfel legate fie direct, fie indirect, prin mijlocirea altor semne. Cel indirect este un semn compus în care semnele parțiale nu sunt așezate unul lângă altul, ci sunt suprapuse și succesive. *Z* este un semn al obiectului *G*, prin faptul că *Z* este un semn pentru *Z₀*, iar acesta este un semn pentru *G*; sau: *Z* este un semn pentru *Z₁*, acesta – un semn pentru *Z₂*, acesta din urmă iarăși un semn al unui *Z₃* ș.a.m.d., până când, în sfârșit, semnul *Z* desemnează direct *G*. Orice nume propriu este un semn direct, orice nume general – unul indirect. În fapt, numele generale desemnează obiectul prin intermediul anumitor note distinctive conceptuale. Adjectivul roșu desemnează direct faptul de a fi roșu (*das Rotsein*, abstractul roșu conținut ca parte metafizică) și tocmai acesta poate servi apoi ca semn distinctiv (*Merkzeichen*) pentru obiectul însuși: aceasta cu toate că el trebuie prezentat în alt fel pentru a face univocă desemnarea. Toate semnele plurivoce care conotează (*mitbezeichnen*) o sferă determinată de plurivocitate sunt însă indirecte: căci această conotație poate să rezulte numai printr-o notă distinctivă generală, care mediază deci între semn și desemnat.

În cazul semnelor indirecte trebuie să deosebim între ceea ce semnul *semnifică* (*bedeutet*) și ceea ce el *desemnează* (*bezeichnet*). În cazul semnelor directe cele două coincid. Semnificația unui nume propriu, de exemplu, constă în faptul că el denuște tocmai acest obiect terminat. În cazul semnelor indirecte, dimpotrivă, există medieri între semn și lucru (*Sache*), iar semnul desemnează lucrul chiar prin aceste medieri, și tocmai de aceea ele constituie și semnificația. Semnul indirect *Z*

---

³⁹ În: *Ibidem*, (p. 525), editorul redă, pentru aceasta, un text explicativ mai amplu, din care reținem: „Trebuie să se distingă între ceea ce semnifică (*bedeutet*) un semn și ceea ce, *hic et nunc*, el desemnează (*bezeichnet*). Cele două aspecte se acoperă numai în cazul semnelor univoce, și nu și în acelea ale semnelor plurivoce... Obiectul desemnat *hic et nunc* nu este astfel determinat el însuși prin natura sensului”.

Este implicată aici distincția între sens și semnificație, precum și între semnificare și desemnare, care, de la Frege încolo, a devenit hotărâtoare pentru evoluția logicii moderne (nota trad.).

are ca semnificație faptul că desemnează direct pe Z_1 acesta direct pe Z_2 ș.a.m.d. până ce, în fine, Z_n îl desemnează direct pe G. Ca urmare, semnificația numelui general constă, de exemplu, în aceea că el desemnează un obiect oarecare pe baza și prin intermediul anumitor note distinctive conceptuale pe care le posedă.

Toate semnele matematicii superioare sunt indirecte, sunt semne suprapuse de semne ale semnelor. Se vede ușor că această împărțire se intersectează, de asemenea, cu cele două mai sus numite. Este deosebit de important să menționăm că semnele parțiale, mediatore pot fi atât univoce, cât și plurivoce, atât exterioare, cât și conceptuale (eventual ambele amestecate). Vom vedea, în continuare, modul în care semnele univoce indirecte, pur exterioare fără deosebire (alături de cele amestecate, indirecte), îndeplinesc un rol de cea mai mare importanță în aritmetică.

5) Semne *identice* și neidentice, *echivalente* și neechivalente. Două semne sunt identice dacă desemnează în același mod același obiect, respectiv obiectele din una și aceeași sferă. Ceva este simplă repetare a altceva, de exemplu cal și cal, cinci și cinci. Semnele identice plurivoce nu desemnează în general în mod identic același obiect, dar, prin semnificația semnului unei sfere determinate, desemnează întotdeauna obiecte identice cu acela.

Două semne sunt echivalente numai dacă desemnează în mod diferit unul și același obiect, respectiv obiectele uneia și aceleiași sfere de obiecte, aceasta putându-se realiza prin diferite mijloace exterioare sau conceptuale, de exemplu o pereche de nume cu același înțeles, ca rege și rex; Wilhelm al II-lea = împărat german contemporan; $2 + 3 = 5 = 7 - 2 = +\sqrt{25}$.

Definițiile reprezintă cazuri specifice de echivalențe de semne în sensul unei adevărate⁴⁰ logici formale. O definiție este o propoziție care exprimă semnificația unui semn exterior printr-un semn echivalent de acest tip. Un semn exterior direct nu are nicio semnificație exprimabilă în semne, deci nu poate fi definit, de exemplu, nume proprii, nume pentru abstracții, semnul 1 și cele de același tip. În fine, putem împărți semnele în: semne pentru *conținuturi de reprezentare* și cele pentru acte psihice și, înainte de toate, pentru *judcăți*. Cele mai multe cuvinte ale limbii sunt semne autonome sau semne neautonome pentru conținuturi. Judecățile apar lingvistic în forma propozițiilor. Judecățile matematice apar în formele simbolice ale ecuațiilor, inegalităților, congruențelor ș.a.m.d.

Semnele pentru conținuturi se împart în semne *pentru conținuturi absolute* și semne pentru *relații*, pentru raporturi și legături; cele din urmă sunt exprimate lingvistic adesea prin cuvinte sincategorematică ca: „și”, „însă”. În aritmetică separăm cifrele de semnele =, > și de operațiile +, - ș.a.⁴¹.

⁴⁰ În: *Ibidem* (p. 525); „După logica formală – definiții nominale” (*nota trad.*).

⁴¹ În: *Ibidem* (p. 525) se află un text din care reținem: „...mai întâi deosebim semne singulare și semne ale unui sistem, iar în interiorul unui sistem de semne, semnele fundamentale și semnele sistematice. În aritmetică, aceasta corespunde deosebirii dintre cifre și operații”.

O sumă de semne singulare nu alcătuiește încă un sistem. Semnele singulare sunt semne pentru conținuturi absolute.

Husserl are conștiința deplină a necesității abordării sistematice a semnelor și a științei (în cazul de față aritmetică) ca sistem de semne (*nota trad.*).

Despre împărțirea semnelor în naturale și artificiale

La baza semnelor artificiale, ca și a celor naturale, stau aceleași legi naturale. Ca moment nou, în cazul semnelor artificiale apare influența voinței ghidate de motive cognitive și aptitudinea de a regla, conform acestor interese, mersul activității judecative.

Inventarea de semne artificiale are loc în genere chiar pe treptele cele mai de jos ale dezvoltării umane. Premisele psihologice pe care le reclamă inventarea, înțelegerea pentru funcția semnelor și puterea voinței asupra mecanismelor psihice care stau la bază sunt atât de simple și adesea atât de bine realizate încât nu trebuie să ne mirăm că, până la un anumit punct, chiar și animalele se înțeleg prin semne. O exteriorizare senzorială, de exemplu „aceea” care se oferă ca semn natural pentru individul singular, poate să devină concomitent un mediator al înțelegerii și pentru un alt individ. Cunoașterea acestui efect ne poate oferi deci prilejul de a folosi semnele naturale ca mijloace practice de înțelegere. În felul acesta, printr-o întrebuințare frecventă și reciprocă iau naștere semne cu o semnificație stabilă și convențională. În mod asemănător stau lucrurile și cu nașterea unor surrogate artificiale, de exemplu prima și cea mai simplă cifră pe care o cunoaștem. În cele mai multe limbi, cuvântul cinci nu semnifică altceva decât „o mână”⁴².

O altă separare a semnelor este aceea în semne *formale* și semne *materiale*. Ea este de o importanță fundamentală pentru logică. Pentru poziția logicii este caracteristic faptul că părerile referitoare la deosebirea dintre formă și materie încă nu s-au clarificat până acum. S-au amestecat aici dintotdeauna două deosebiri complet eterogene: deosebirea dintre conținutul judecat și actul judecării, pe de o parte, și deosebirea dintre fundamentele relației și relație, pe de altă parte. S-au confundat forma judecării și forma relației. Vechile explicații ale judecării ca o relație sau o împreunare de reprezentări se bazează întru totul tocmai pe această confuzie. Incomparabila multitudine a judecăților noastre conduce la relații și, de aceea, s-a identificat judecarea cu relaționarea. Totuși, nu s-a procedat cu consecvența necesară și părțile constitutive ale relației au fost atribuite când formei, când conținutului. În judecata „Dumnezeu e drept”, „Dumnezeu” și „drept” au fost socotite ca materie; în judecata „Toți oamenii sunt muritori”, „toți” (ca semn al cantității în genere) a fost socotit ca formă, considerând cantitatea ca referindu-se la tipul judecării. Teoriilor eronate le-au pus capăt cercetările epocale ale lui *Brentano*. Orice judecare este, după consecințele ei, o afirmare sau negare a unui conținut de reprezentare. Or, dacă ne-am conduce după principiul predominant până acum al separării între formă și materie, după care tot ce ține de tipul judecării, deci de actul judecării privește numai forma, atunci ar trebui să considerăm ca materie a judecării conținutul judecat, iar ca formă acceptarea sau

---

⁴² În *Textkritische Anmerkungen* (*op. cit.*, p. 528) se spune: „Nici pe treptele cele mai joase ale dezvoltării nu lipseau ocaziile în care faptul că sufletul opera cu surrogate (exterioare mai cu seamă) trebuia să ajungă la conștiință: făcea aceasta cu mare folos; și este clar că de aici, nu mai e decât un pas până la o inventare planificată și o aplicare conștientă a semnelor analoge, de-acum artificiale însă”.

Esențială rămâne, deci, deosebirea dintre semne naturale și semne artificiale, acestea din urmă îndeplinind, încă de timpuriu, cel mai important rol în activitatea umană (nota trad.).

respingerea. Cu toate acestea, pentru o logică formală este, fără îndoială, de mare importanță un alt principiu de deosebire, după care formalul se bazează pe tipul relației. În fapt, în construcția enunțurilor ce ocazionalizează clase bine delimitate, uniformitățile se întrepătrund oarecum cu formele de relaționare și numai țesătura de raționare ce le aparține permite, într-o mai mare măsură, o modalitate de tratare formală, adică algoritmică.

Să lămurim acum mai îndeaproape deosebirile pe care le avem în vedere. În cazul oricărei gândiri compuse deosebim între materie și formă. Materia este reprezentată prin nume, forma prin expresii sincategorematică, simple sau compuse. Numele servesc, și este funcția specifică lor, la desemnarea conținuturilor absolute, a fundamentelor relației. Dimpotrivă, termenii sincategorematici au funcția de a exprima relația dintre elementele absolute ale gândirii. Înțelegem termenul de relație (aici, ca de altfel peste tot în această lucrare) într-un sens foarte larg. Socotim aici atât relațiile în sens îngust, care aparțin conținuturilor primare, cât și pe cele care sunt mediate prin acte psihice. În ultimă instanță, ne interesează numai judecățile și actele relaționale. Concepută din „punctul de vedere” al unui fundament sau altul, relația este o activitate psihică specifică, care ține de specia reprezentării. Dacă aceasta se leagă și cu o acceptare sau respingere, atunci dobândim cea mai veritabilă clasă de judecăți în care este împărțită și ordonată materia. Dacă ne reprezentăm, de exemplu, o similitudine a lui A și B , atunci rezultă activitatea ce unește reprezentarea lui A cu atributul relativ „similar cu B ”, deci acceptarea judecății „ A este similar cu B ”. Un raport de mărime între A și B produce reprezentarea raportului, A este mai mare decât B , din care decurge judecata „ A este mai mare ca B ” ș.a.m.d. Fundamentele relației A și B țin de materie, expresiile complementare „fiind mai mare decât”, „este mai mare decât” ș.a.m.d. țin de formă. În afară de acestea, de formă ține și deosebirea poziției care pune în evidență fundamentul-subiect și fundamentul-predicat ale relației – spun ale relației și nu ale „judecății”. Fundamentele relației își pierd deci echivalența prin activitatea de raportare: unul devine fundamentul principal, subiectul căruia i se adaugă ca *atribut* ceea ce stă în relație cu celălalt fundament. Fundamentul-predicat este parte constitutivă a predicatului gramatical. Dacă spun „Aurul este galben”, atunci „Aur” este fundamentul-subiect, *abstractum*-ul („partea metafizică”), „galbenul” este fundamentul-predicat, iar predicatul gramatical este „galben”, adică „având galbenul” sau „fiind galben”. Acceptarea este aceea care evidențiază atributul ca fiind al aurului; ea anticipează divizarea conținutului judecat produsă prin activitatea relaționară. Deosebirea dintre subiect și predikat aparține deci întru totul conținutului judecat, și nu tipului de judecată. În conformitate cu principiul nostru, socotim ca ținând de materie nu predicatul în întregime, ci numai fundamentul-predicat.

Evident, deosebirea dintre materie și formă este una relativă. Fiecare conținut reprezentat ne poate servi în mod ocazional ca fundament al relației, deci și o relație reprezentată, o judecată de relație, o înlănțuire de silogisme, poate să aparțină și materiei. În orice inferență silogistică, judecățile singulare formează părți constitutive ale materiei. Căci o inferență este o judecată compusă. În asemenea cazuri însă, punctul de vedere al examinării trebuie să delimiteze

totdeauna în mod clar ce este materie și ce este formă. Deci, trebuie să ne întrebăm care relație stă la bază.

Din punctul de vedere al judecării singulare, de exemplu, în enunț aparține formei tot ceea ce exprimă relația judecată, iar conținutului tot ceea ce este în același timp fundament al relației⁴³. Dacă se constituie un asemenea fundament, atunci elementul de legătură aparține materiei împreună cu relația referitoare la această constituire, iar tipul legăturii aparține formei. În silogism, premisele și concluziile constituie materie, iar, în măsura în care este semnificativă pentru raportul propozițiilor, ordonarea lor constituie forma. Numai în al doilea rând țin de formă propozițiile singulare și, în al treilea rând, forma materiilor lor aparține formei sale în măsura în care desfășurarea și conținutul activității ce rezultă de aici sunt laolaltă condiționate de aceasta.

În felul în care am definit materia și forma, trebuie să spunem că o propoziție existențială „A este”, în care „A” reprezintă o atribuire de conținut, simplă sau nedivizată, sau niciuna, nu are nici materie, nici formă. Pentru a cuprinde toate propozițiile, am putea spune, eventual, că materiei îi aparțin conținuturile sau substraturile activităților noastre logice, iar formei – activitățile însele. Activitățile logice sunt judecarea și activitățile de reprezentare ce le servesc, înainte de toate relaționarea, legarea, separarea ș.a.m.d. În propoziția „A este”, „A” ar fi expresia materiei, „este” – aceea a formei. În expresia „similitudinea dintre A și B”, „A”, „B” ar aparține materiei, iar „similitudine” și „și”, precum și „dintre” – ele – formei; căci acestea din urmă se referă la o activitate de relaționare și divizare care este presupusă în judecata „Există o similitudine între A și B”⁴⁴.

Că deosebirea dintre materie și formă subliniată de noi este, într-adevăr, de o certă valoare pentru o logică formală, cea mai bună dovadă în acest sens ne-o oferă științele în care un raționament realmente fructuos și cuprinzător are loc numai prin mecanisme formale: științele despre numere, mărimi, lungimi. Constatăm pretutindeni că în cadrul semnelor nu trebuie să distingem între actul judecării și conținutul judecat, ci între semne pentru fundamente ale relației și semne pentru relații; acestea din urmă sunt de două feluri: unele exprimă existența sau non-existența unei relații, implicând astfel o judecare, pe când celelalte reprezintă doar simpla formare a unei reprezentări relaționale compuse. Astfel, sunt, de exemplu, în aritmetică, semnele $=$, $\geq$, $\neq$, $\equiv$ ș.a., în geometrie semnele $\sim$, $\cong$ ș.a. de felul celor dintâi; $=$ înseamnă: este egal, $\leq$ înseamnă: este mai mare ș.a.m.d. Semnele de operații aritmetice $+$, $-$ ș.a. țin de cel de-al doilea fel. Procedeele formale pentru acceptare și respingere nu necesită semne deosebite.

---

⁴³ „Aici notă marginală”. În mod indirect vom considera de aceea forma materiei drept formă a judecării, dacă ea fundamentează în plus relația de judecată; de exemplu: Dacă A este B, atunci C este D (nota ed.).

⁴⁴ În *Op. cit.* (p. 526) se spune: „Ca fundamente relaționale în aritmetică semnele sunt sau materiale, sau semne de bază; semnele operaționale, ca și acelea care exprimă existența relațiilor, sunt semne formale. Pentru acceptare și respingere nu se întrebuițează semne particulare, ci numai acelea care s-au contopit deja cu relațiile, de exemplu: $=$ este egal, $\neq$ nu este egal, $<$ este mai mare decât, $\equiv$ este congruent ș.a.”.

Textul subliniază importanța hotărâtoare în structura aritmeticii a semnelor formale (nota trad.).

Împărțirea mai largă a semnelor în naturale și artificiale

Nu este sarcina noastră aici să descriem în detaliu ce importanță imensă prezintă pentru întreaga noastră viață psihică reprezentările improprii, cum sunt simbolurile în genere. Ele încep să se instituie pe treptele cele mai timpurii ale dezvoltării psihice și o însoțesc, extinzându-se tot mai mult în jurul acesteia, îndeplinind funcții tot mai cuprinzătoare și mai complicate până pe treptele cele mai înalte ale dezvoltării. Mai mult chiar, putem afirma că ele nu numai că însoțesc dezvoltarea psihică, ci o și condiționează în mod esențial, o fac înainte de toate posibilă. Fără posibilitatea unor semne distinctive exterioare stabile, ca suport al memoriei noastre, fără posibilitatea unor reprezentări simbolice elementare pentru reprezentări autentice abstracte, greu de deosebit și de reținut sau chiar pentru reprezentări care ne sunt doar înfățișate ca autentice, nu ar exista niciun fel de viață spirituală superioară și, cu atât mai puțin, o știință. Simbolurile sunt cel mai important mijloc auxiliar natural, prin care sunt depășite limitele originare atât de strâmte ale vieții noastre psihice și, cel puțin într-o anumită măsură, sunt făcute inofensive imperfecțiunile esențiale ale intelectului nostru. În ocolișurile economicoase proprii unei gândiri superioare, ele capacitează spiritul uman pentru realizări pe care acesta nu le-ar putea înfăptui niciodată direct, în travaliul său cognitiv propriu. Simbolurile servesc la economisirea capacității de muncă spirituală ca uneltele și mașinile la economisirea capacității de muncă mecanică. Cu mâna liberă, nici cel mai excelent desenator nu reușește să facă așa bine un cerc ca școlarul cu compasul. Cu o mașină (în măsura în care știe să o mânuiască însă) cel mai neexperimentat și mai slab om înfăptuiește incomparabil mai mult decât produce cel mai experimentat și mai puternic fără ea.

Lucrurile nu stau astfel nici în domeniul spiritual. Dacă i s-ar lua celui mai mare geniu instrumentele de simbolizare, acesta ar deveni mai incapabil decât cel mai mărginit om. În zilele noastre, un copil care a învățat calculul poate mai mult decât cei mai mari matematicieni din antichitate. Probleme greu de înțeles pentru aceștia și total insolubile le rezolvă astăzi un începător fără osteneală deosebită și fără merit special. Și așa cum uneltele în neconținutul lor complicare, până la cele mai minunate mașini, reprezintă un șir de trepte care oglindesc progresul omului în capacitățile de muncă, la fel stau lucrurile și cu simbolurile în contextul capacităților de muncă spirituală. Prin aplicarea conștientă a simbolurilor, intelectul uman s-a ridicat pe o treaptă nouă, cea adevărat umană. Chiar și cursul dezvoltării intelectuale se desfășoară paralel cu un progres în arta simbolurilor. Dezvoltarea grandioasă a științelor naturii și cea a tehnicii fundamentată prin aceasta constituie, înainte de toate, gloria și mândria ultimelor secole. Nu un mai mic titlu de mândrie pare să merite însă acel remarcabil, mereu încă neclarificat, sistem simbolic, căruia îi este îndatorat fiecare în cel mai înalt grad, fără de care teoria ca și practica n-ar fi de niciun ajutor: sistemul aritmeticii generale, cea mai minunată mașină spirituală care a luat naștere vreodată.

Reprezentările „improprii” sunt cele care îndeplinesc un rol deosebit de important printre semne. După definiția noastră, orice conținut care nu ne este dat prin ceea ce este el, ci numai indirect, prin intermediul unui anumit semn, este unul

imaginat impropriu. Apoi este clar că în niciun fel conceptul de semn și cel de reprezentare improprie nu coincid. Orice reprezentare improprie este, desigur, un semn, dar invers nu orice semn este o reprezentare improprie. Dacă un lucru nu ne este dat în mod direct, ci numai prin intermediul semnelor, atunci complexul acestor semne, respectiv acela format din semnele sale combinate, înlocuiește lucrul. Dar nu orice semn are această funcție de înlocuitor și nici oricare dintre semne nu are menire pentru aceasta. Căci numai atunci când semnul este univoc, când el singur este suficient pentru sine ca să reprezinte lucrul fie exterior, fie conceptual, atunci lucrul este dat indirect prin semn; numai atunci semnul poate servi drept înlocuitor al lucrului⁴⁵.

De altfel, nici nu trebuie să se sugereze aici într-un sens îngust, logic conceptul de semn univoc sau cel de înlocuitor. Pentru posibilitatea psihologică a înlocuirii este reclamată numai univocitatea semnului în sens psihologic. Considerat în și pentru sine și logic, semnul poate să fie plurivoc, dar în circumstanțe reale *hic et nunc*, în această direcție dominantă a interesului, el este univoc și deci potrivit ca înlocuitor. Numai acolo unde vrem să aplicăm în scopuri cognitive reprezentările improprii (eventual cu conștiința specifică a funcției lor), acolo trebuie să ne eliberăm cu totul de orice „circumstanțe” accidentale și schimbătoare și, ca urmare, să acordăm semnelor o semnificație logică bine definită, care le conferă o strictă univocitate. Pentru a scoate și mai puternic în evidență deosebirea clară dintre *reprezentări improprii* și *semne*, oferim următoarea definiție a primului dintre concepte: orice semn (simplu sau compus, exterior sau conceptual ș.a.m.d.) care funcționează ca înlocuitor al lucrului desemnat este o reprezentare improprie.

Această înlocuire poate apoi să fie una efemeră sau una (mai mult sau mai puțin) durabilă. Reprezentările improprii pot astfel:

1) Să servească drept simpli mijlocitori pentru crearea reprezentărilor propriu-zise care le corespund. În acest fel funcționează, de exemplu, copiile convenționale, ordinea mnemotehnică a cuvintelor, versuri învățate pe de rost, în mod mecanic ș.a.

2) Dar și ca reprezentări-surogat, reprezentările improprii le pot înlocui pe cele propriu-zise. Aici trebuie să deosebim iarăși două cazuri:

A) Reprezentările improprii care servesc ca simplu înlocuitor de comoditate pentru cele propriu-zise, spre a ne scuti de o activitate psihică superioară. În această privință, ca activități psihice superioare sunt în joc: reprezentarea din fantezie față de cea din simțire; reprezentarea conținuturilor mai abstracte față de cele mai concrete; reprezentarea relațiilor față de conținuturile absolute; reprezentarea din actele de pe o treaptă superioară față de cea din actele de pe o treaptă inferioară și, ca urmare, și reprezentarea unei pluralități față de cea a unui conținut particular; reprezentarea actelor psihice față de cea a conținuturilor primare și, ca urmare, și reprezentarea unei relații psihice față de cea a unei relații primare de conținut. Or, acolo unde este posibil acest lucru, conținuturile pe care le

---

⁴⁵ În *Op. cit.* (p. 526) se spune: „Tochmai în aceasta constă ca atare funcția reprezentărilor improprii” (nota trad.).

necesită o activitate psihică inferioară, în primul rând conținuturile primare și relațiile primare, funcționează ca surogate pentru cele numite pe scurt superioare. În desfășurarea oricărei gândiri pripite prevalează într-o măsură foarte mare reprezentările improprii de felul celor examinate aici. Cuvinte sau litere, însoțite de fantasme neclare, și cu aceste note distinctive particulare abrupte, prelungiri rudimentare către activități psihice superioare ș.a.m.d., tot ceea ce, fără conținut și stare determinată, ba cade într-o simplă reprezentare verbală, ba se apropie într-un fel sau altul de claritatea reprezentării reale – acestea sunt, examinate strict, gândurile noastre. Ele completează și oferă surogate sigure pentru conceptele realmente intenționate în așa măsură încât, în majoritatea cazurilor, în ciuda contrastului lor izbitor, nu observăm deosebirea dintre ele.

Semnele și rudimentele înlocuiesc concepte veritabile, dar noi nu observăm acest lucru. Cum este deci posibil faptul că astfel de surogate, extrem de sărăcicioase în parte și străine intern de conceptul adevărat al lucrurilor, le înlocuiesc totuși pe acestea și pot oferi fundamentele judecăților, actelor de voință care le vizează? Răspunsul sună: prin aceea că semnele înlocuitoare (în relație cu același lucru, care se schimbă de la un moment la altul) cuprind ca părți constitutive sau notele distinctive spre care tocmai se îndreaptă interesul momentan, sau posedă cel puțin capacitatea de a servi ca punct de plecare și convergență ale proceselor sau a activităților psihice, care au condus la aceste note distinctive sau chiar la concepte autentice și pe care, oriunde este nevoie, le putem provoca și produce. Dacă este vorba, de exemplu, de conceptul unei sfere, atunci odată cu cuvântul apare imediat reprezentarea unei mingi, la care se acordă atenție deosebită numai formei. Această reprezentare însoțitoare, a cărei notă distinctivă prezintă o asemănare grosolană cu conceptul intenționat și simbolizat prin aceasta, poate apoi să dispară, lăsând numai cuvântul; dar apariția ei este totuși de ajuns ca să ne asigure familiarizarea cu lucrul. Adesea poate să fie de ajuns până și cuvântul singur împreună cu judecata de recunoaștere reprodusă instantaneu. În desfășurarea ulterioară a fluxului gândirii iese apoi în evidență din tezaurul memoriei acest sau acel moment, de care tocmai avem nevoie; de exemplu, definiția geometrică – fie ca simplă propoziție împreună cu complexul recunoscut de sunete, fie în „concretizare” sărăcicioasă (trei sau patru linii de lungimi egale care pornesc dintr-un punct ca fantasme total imprecise) – sau modalitatea de construcție prin rotație a unui cerc sau o teoremă oarecare ș.a.m.d. Toate acestea sunt reproduse cu un anumit grad de asemănare cu conceptele reale la care se referă, de care tocmai avem nevoie, fie imediat și nemijlocit, fie în pași succesivi. Se presupune aici că procesele de reproducere de care este nevoie se petrec cu o statornicie necondiționată. Dacă aceasta nu are loc, dacă ne părăsește memoria, atunci încetează îndată și înțelegerea, simbolurile nu-și îndeplinesc rolul lor, cursul gândirii se oprește și observăm noi înșine că ne lipsesc adevăratele concepte.

În felul acesta, fiecărei reprezentări reale îi aparține deci un complex mai mult sau mai puțin cuprinzător de amintiri, cuvinte, propoziții, fantasme cu note distinctive absolute sau relative observate în mod obișnuit, care sunt legate intim prin asociere și dintre care, în funcție de orientarea interesului, este reprodusă când una, când alta. Aceasta nu înseamnă însă că interesul ar trebui sau ar putea să se îndrepte

spre un inconștient (anume, conținutul „inconștient” păstrat în cutia memoriei). Interesul se îndreaptă firește numai spre conținutul real actual; acest act psihic constituie însă cauza psihologică a reproducerii unui conținut legat prin asociere cu cel actual, care, reunit anterior cu acesta, stă la baza unui interes similar.

În desfășurarea rapidă a fluxului gândirii, semnele (așa cum am menționat pe larg) suroghează fără ca noi să fim conștienți de aceasta. Ni se pare că operăm cu conceptele reale. Dar chiar când suntem siliți să reflectăm, observăm adevărata situație, de parcă am deveni deodată nesiguri, chibzuim asupra semnificației unui cuvânt, dar ne mulțumim de regulă cu simple surrogate. Oricare rămășiță reprodusă și o judecată de recunoaștere însuflețită legată de aceasta ne sunt de ajuns. Ele ne asigură posibilitatea ca, în orice clipă, să fim în stare să ne explicăm întregul conținut al semnificației cuvântului. Atunci ne simțim familiarizați cu lucrul și mergem mai departe, *așteptând* ca mecanismul reproducerii să funcționeze bine.

B) Clasa reprezentărilor-surogat, de care ne-am ocupat până acum, se caracterizează prin aceea că reprezentările propriu-zise, cele pentru care intervin surogatele, stau la dispoziția noastră în orice moment. Acolo însă unde interesul poate să fie satisfăcut numai prin ele, acestea și reapar din memorie. Este, de asemenea, clar că existența care premerge reprezentărilor propriu-zise constituie și premisa oricărui înlocuitor impropriu. Cu totul altfel stau lucrurile în toate aceste relații cu reprezentările simbolice din cea de-a doua clasă. Acestea nu se află doar în slujba unei simple comodități a gândirii, nu sunt semne sau abrevieri pentru reprezentările propriu-zise originare și nici nu sunt ușor de reprodus în orice moment. Dimpotrivă, simbolurile se referă la lucruri a căror reprezentare ca atare ne este refuzată fie în mod provizoriu, fie definitiv. Cel puțin reprezentărilor autentice le revine, în multe cazuri, o proprietate psihologică față de cele simbolice. Este și cazul multor reprezentări fanteziste, precum și al tuturor celor de amintire. În privința celor dintâi este încă posibil ca obiectele care le aparțin să revină mai târziu la reprezentări propriu-zise, așa cum, de pildă, gândindu-mă la un tablou din camera alăturată, aș merge acolo și l-aș revedea; dimpotrivă, obiectele reprezentărilor de amintire rămân pentru totdeauna inaccesibile oricărei modalități de autenticizare. Un eveniment petrecut, de care îmi amintesc, nu mai poate fi rechemat la realitate de nicio putere a lumii. Este clar că această deosebire este valabilă în genere⁴⁶.

Pe de altă parte, există un număr mare de cazuri în care reprezentarea simbolică capătă prioritate față de cea propriu-zisă. Și aici cazurile se despart iarăși în două grupe: după cum reprezentările intenționate ca atare se pot realiza sau ne rămân refuzate pentru totdeauna. Exemple, ușor de găsit, ar putea să lămurească această situație. Citim cu înțelegere relatarea unei călătorii geografice fără totuși să fi văzut vreodată peisajele, oamenii, animalele etc. descrise. S-ar putea însă întâmpla să călătorim o dată într-acolo și după aceea să le și cunoaștem. Cel mai

---

⁴⁶ În *Op. cit.* (p. 527) se precizează (pentru textul de la „și în orice moment”, până la „este valabilă în genere”): „pentru reprezentările proprii în sine pe deplin accesibile și originare. Dimpotrivă, simbolului îi revine prioritatea față de lucru, adică tocmai ceea ce în reprezentarea proprie, fie temporar, fie definitiv ne este în genere refuzat. Vorbim, de exemplu, despre Paris fără să fi fost acolo, despre o banană fără să o fi văzut ș.a. (nota trad.).”

ușor ne apare această situație în cazurile în care obiectele descrise se potrivesc unui gen binecunoscut nouă în prealabil. Date fiind anumite note distincte a căror grupare și corelație este ușor de realizat în fantezie după modele cunoscute, reprezentarea a ceva asemănător fantasmei zugrăvite servește ca înlocuitor satisfăcător pentru lucrul care apoi, ivindu-se cândva, va putea să fie recunoscut. Dacă suntem familiarizați suficient cu reprezentările simbolice semnificative formate astfel, atunci urmează în curând surogarea lor prin reprezentări suplimentare mai comode, sărace în conținut sau chiar exterioare (deci, printr-o simbolizare de a doua treaptă), corespunzător căreia se repetă cursul economic menționat al spiritului nostru. Să examinăm acum exemple din cealaltă grupă. Concepte ca Africa, Pământul și cele asemănătoare, deși înrudite îndeaproape cu exemplele sus menționate, fac parte din altă grupare; apoi conceptul de om în sensul fiziologiei și psihologiei, și în sens analog conceptul de animal și de plantă, conceptele științelor ș.a.m.d. Un complex extrem de mare de reprezentări improprii, coordonat prin tot felul de judecăți, cu posibilitatea unei extinderi nelimitate circumscrisă însă prin note distinctive caracteristice, constituie suma a ceea ce poate cel mai bun cunoscător al unui astfel de concept să-și actualizeze sau să desemneze indirect ca aparținându-i. Firește, nici aici nu operăm cu complexe ca atare, nici măcar în perimetrul care ne stă la dispoziție, ci numai cu surogate lapidare, deci cu simboluri indirecte⁴⁷, care, prin medierea unor anumite note distinctive caracteristice (care formează nucleul în jurul căreia se cristalizează toate celelalte) și semne exterioare, desemnează și înlocuiesc conceptele intenționate. Cea mai mare distanțare de reprezentările reale o atinge formarea simbolică a reprezentării în concepte ca Dumnezeu, lucru exterior, spațiul real, timp real, sufletul altuia ș.a.m.d., apoi în formarea unor concepte contradictorii ca fier lemnos, cerc pătrat ș.a.m.d. În timp ce, în cazul exemplelor anterioare ne putem oricând imagina că o extindere eventual cantitativă a capacităților intelectuale ar face posibilă o reprezentare reală (de exemplu, despre Africa), în cazul celor introduse aici mai sus este clar că nicio sporire, oricât de apreciabilă a acestei capacități, nu ar putea să conducă la conceptele intenționate; la unele deoarece o judecată evidentă ne garantează incompatibilitatea notei distinctive conferite, la altele, deoarece intenționatul (*das Intendierte*) este gândit prin determinații negative care țin de conținutul conceptului în mod expres ca fiind extrapsihic, și ca atare nereprezentabil; în plus, unele conțin ca note distinctive conceptele de creștere infinită, nu numai în sensul de nelimitat, ci chiar de infinit actual (ca de exemplu, conceptele Dumnezeu, perfecțiune infinită), concepte a căror autentificare ar presupune o capacitate psihică actual infinită, inaccesibilă nouă în principiu.

Înțelegerea psihologică a reprezentărilor-surogat din categoria tratată aici nu reclamă, în comparație cu cea anterioară, niciun fel de noi principii. Merită o menționare doar faptul că reprezentărilor simbolice, provenite din cele propriu-zise aferente, le revine natura lucrului în virtutea unei priorități psihologice față de cele care nu au luat naștere în acest fel. Odată cu fiecare echivalare practică a reprezentărilor propriu-zise și a simbolurilor acestora, care face posibilă utilizarea

---

⁴⁷ În *Op. cit.*, (p. 527): „ci cu simboluri indirecte de o treaptă superioară” (nota trad.).

celor din urmă în locul celor dintâi, trebuie să fim pe deplin încredințați în prealabil că prin aceasta putem ajunge la o plăsmuire de reprezentări simbolice care nu sunt fondate prin reprezentările propriu-zise anterioare. Faptul că odată cu perfecționarea limbii, reprezentările improprii de acest gen ar trebui să câștige tot mai mult în extindere și importanță nu mai necesită nicio explicație aparte. *Formarea conceptuală de nivel superior merge mână în mână cu dezvoltarea limbii.* Orice compoziție din concepte de note distinctive, legată prin conceptul nedeterminat al unui ceva (sau un substitut echivalent lui), ar putea, deci, pe baza relației deja cunoscute dintre simbol și lucru, să servească drept reprezentare simbolică.

Vrem să discutăm acum despre încă vreo câteva probleme importante⁴⁸, care se referă la reprezentările improprii în ansamblu. Pornim de la o distincție pe care am menționat-o deja, anume că nu trebuie să se amestece faptul utilizării de reprezentări-surogat cu știința despre această utilizare. Aceasta din urmă lipsește în multe cazuri, dacă nu în cele mai multe: rudimentele și semnele suroghează, dar noi nu observăm că ele fac acest lucru. Chiar și acolo unde relația-simbol ține de conținutul reprezentării improprii, aceasta face să se piardă (legătura) prin faptul că intervine o surogare de treapta a doua. Se vorbește, de exemplu, despre Bismarck. Faptul că reprezentarea mea despre acesta este una improprie, îmi este binecunoscut, până și caracterul său simbolic se referă la întregul ei conținut: dar în cursul rapid al gândirii suroghează pentru ea din nou o abreviere, ceva în genul unei imagini rudimentare fanteziste, și relația de semn se pierde. Reprezentările improprii constituie fundamentele activității noastre judecative practice comune. Dacă suntem siguri că, de regulă, operăm cu semne fără vreo știință deosebită că facem acest lucru, atunci este clar că pentru judecarea noastră practică împrejurarea că semnele sunt semne nu poate să acționeze ca motiv cognitiv, cu toate că judecățile se referă la concepte propriu-zise și nu la simboluri. Este deci sigur că nu motivele logice, adică cele ale cunoașterii, ci legile psihologice oarbe, sunt cele care ne călăuzesc în activitatea judecativă practică. Noi nu operăm deci cu semne în loc să operăm cu lucruri, pentru că am fi făcut o inducție, fiindcă tragem învățăminte dintr-o experiență multilaterală: semnele și lucrurile se află într-o asemenea relație încât un procedeu-judecativ, care s-ar baza pe semne, s-ar dovedi întotdeauna corect și pentru lucrurile de care țin acestea. Nu. Noi acționăm fără reflecție, deci și fără inducție. Adevărul raportat se prezintă mult mai simplu. Judecând, noi urmăm cursul asociației ideilor, care, conform cu orientarea interesului nostru, reproduce când una, când alta dintre grupele complexului asociativ aparținând conceptului; iar judecățile și raționamentele noastre, socotind între acestea și anumite rudimente, când mai bogate, când mai sărace, iar uneori, așa cum vom afla, urmate și legate în exclusivitate de semne, se comportă cu toate acestea ca și cum ar avea la bază pretutindeni și totdeauna chiar conceptul propriu-zis și adevărat al lucrului, și aceasta simplu, pentru că noi nici nu observăm că, în loc să operăm cu întregul concept, operăm cu surogate. Cu judecățile noastre se petrece deci ceva asemănător ca și cu reprezentările noastre: în loc de judecăți propriu-zise avem judecăți simbolice, dar nu observăm că acestea sunt simbolice.

---

⁴⁸ În *Op. cit.*, (p. 527): „Vrem să ne apropiem de logica semnelor” (nota trad.).

Cu toate acestea, nu ar fi cazul să ne lăsăm satisfăcuți odată cu simpla clarificare a stărilor de fapt psihologice. Căci în judecări iese la iveală un punct de vedere ce lipsea în reprezentări, anume dubla interogare: cea cu privire la justificare și cea cu privire la adevăr. Cât despre latura subiectivă a acestora, ea s-ar asocia cu întrebarea: Cu ce drept, în modalitatea descriptivă, în judecățile noastre practice noi operăm cu simboluri, și nu cu concepte adevărate? Răspunsul se află în analizele de mai sus, anume: noi acționăm fără vreo justificare, căci nu ne conduce „un” motiv gnoseologic anume, ci numai „un” mecanism psihologic.

Cu aceasta nu a fost elucidată însă cea de-a doua latură a chestiunii, anume cea obiectivă, cea privind adevărul. Se știe foarte bine că adesea un procedeu logic incorect poate să conducă în cele din urmă la rezultate într-un tot adevărate. Un asemenea caz ne stă aci în față, și chiar unul cu totul curios. Astfel, *a priori* ar fi pe deplin inteligibil ca o anumită organizare psihologică a naturii noastre să împingă judecata noastră practică (extralogică), totdeauna sau numai uneori, la eroare, și numai în mod excepțional la adevăr. În realitate, lucrurile se petrec tocmai invers. Obișnuit, în judecare ne descurcăm foarte bine cu surrogate (și majoritatea incomparabilă a judecăților este de acest fel). Acesta este un fapt foarte interesant din punct de vedere metafizic. Într-o transpunere în maniera lui Hume, s-ar putea considera aci că înțelepciunii generale a naturii i-ar corespunde faptul de a asigura printr-un instinct mecanic o activitate psihică atât de esențială pentru conservarea genului uman, încât în acțiunea ei să fie ferită de orice eroare; întocmai cum era la începutul vieții și al gândirii, valabilă independent de fundamentările posibile oboșitoare și amăgitoare ale rațiunii, pe care le reclama abia într-o perioadă matură a dezvoltării acesteia. Ar fi fost poate mai înnoitoare preferința de a explica acest mers teleologic al naturii noastre prin principii darwiniste – dar aceasta nu ne privește aci, unde nu este vorba de niciun fel de metafizică. Ceea ce năzuim și trebuie să urmărim este o clarificare logică a stărilor de fapt. Cum, adică? O clarificare logică a unui procedeu cunoscut ca ilogic? Nu-i vorba aci de o lipsă totală de sens? Este neîndoielnic că nu va fi atât de greu să clarificăm plauzibilitatea intenției noastre. Dacă un procedeu tipic de judecare, deși necălăuzit de motive cognitive, conduce totuși la rezultate corecte, atunci trebuie să-i căutăm temeiul și, în caz că aceasta nu transpare chiar din construcția sa internă, să aflăm prin ce este el menit să construiască adevărul (chiar dacă nu cunoașterea). Cu alte cuvinte, trebuie să existe un procedeu logic care însoțește paralel și explică logic mecanismul procesului judecării, prezentându-l întrucâtva ca și cum ar fi fost aflat în mod rațional tocmai pe această cale; cu ajutorul procedurii menționate înțelegem astfel de ce trebuia ca un proces nelogic să acționeze întocmai ca unul logic; aceasta și constituie clarificarea logică de care am vorbit mai sus.

Ajungem astfel să ne întrebăm: cum se face că în practica obișnuită a judecării nu ne putem lipsi de concepte proprii? Credem chiar că procesul judecării poartă asupra acestora; judecățile noastre însă au la bază doar acele atât de sărăcicioase (și în mod felurit schimbătoare chiar în raport cu același fapt!) surrogate de care vorbeam mai sus. Cum este posibil ca judecățile noastre să fie independente de acestea și să se dovedească a fi corespunzătoare conceptelor veritabile la care în genere se raportează?

Pentru a ajunge la un răspuns, vom deosebi aci două clase principale de cazuri: 1) acelea în care, atât în forma unor demersuri particulare, cât și în legarea acestora, procesul include (fără a fi observabilă) o judecată proprie ce are un caracter simbolic numai prin aceea că materia apreciată constă din surogate în loc de reprezentări proprii; 2) cazuri în care judecarea însăși este una improprie, astfel încât semne exterioare, cum ar fi propoziții și complexe sistematice prepoziționale, sunt luate ca surogate pentru judecăți și raționamente.

Pentru prima clasă, soluția simplă a enigmei constă în următoarele: dacă este adevărat că judecățile noastre implică numai surogate fluctuante neclare, schimbătoare, trebuie subliniat însă că acestea includ în orice moment părțile constitutive și semnele conceptelor veritabile spre care se îndreaptă interesul nostru judicativ. Considerate numai ca obiecte, ele nu se înfățișează într-un mod neclar și nesigur, ci sunt prevăzute cu acel grad de claritate pe care îl reclamă însăși judecarea, restul de părți constitutive ale surogatului putând să fie acum sau chiar pentru totdeauna estompate; desigur, e posibil ca ele să se schimbe de la un moment la altul, însă aceasta se desfășoară în acord cu schimbarea interesului ce orientează judecata. Punându-ne acum problema valorii cognitive a acestor judecăți, reiese clar că pentru conceptele proprii ele trebuie să aibă valabilitate; aceasta însă în măsura în care ele ar poseda întocmai caracteristicile surogatelor considerate și apreciate mai sus și ar oferi valabilitate atât pentru toate, cât și pentru fiecare dintre surogatele la care ar ajunge aceste caracteristici. Sub raport logic, la bază s-ar afla următoarea schemă: o judecată se leagă în mod exclusiv de un X, în măsura în care acesta posedă indiciul α : G posedă indiciul α ; deci, judecata este valabilă și pentru G și tocmai în această privință. Ca ceva în care nota distinctivă α este luată în considerare și apreciată (deși în rest poate fi o simplă fantasmă), semnul X înlocuiește reprezentarea noastră simbolică. Tocmai această notă este comună și faptului (G) vizat, și de aceea judecata este valabilă și pentru el. Despre considerații logice de acest fel nu se află în mersul natural al gândirii noastre nicio urmă. Căci judecarea noastră sub aspect practic nu este deloc logică. Judecăți ca atare dobândim și numai pe bază de surogate, pe care, fără nicio grijă privind chestiunea în discuție, le considerăm drept judecăți despre conceptele proprii. Ne dăm însă seama aci de ce o asemenea faptă nu conduce la nicio eroare și observăm, totodată, că procesul nelogic trebuie să dea același rezultat ca și cel logic, cu deosebirea (teoretic, însă practic neesențială) că cel din urmă are nevoie de o întemeiere, pe când cel dintâi – nu. Până aci am cercetat doar temeiurile pentru adevărul obiectiv al judecăților particulare de felul celor examinate mai sus. Este limpede astfel că nu s-a adăugat nimic esențial nou la înțelegerea concluziilor ce țin de acestea. Dacă judecățile particulare despre surogate sunt echivalente cu acelea asupra conceptelor proprii aferente, atunci și procedul de concluzionare din judecățile de un anumit fel va fi echivalent cu unul similar, rezultat din judecăți de un alt tip.

Să ne întoarcem acum la cea de-a doua grupă de cazuri. Aci observăm că, în timp ce înaintăm nestingheriți în procesul judecării, la baza judecăților noastre se află doar simboluri exterioare, pur și simplu. Și aceasta întrucât judecarea însăși nu este ca până acum proprie, ci doar una improprie-exterioară. Tocmai cu acesta sunt legate semnele sensibile pentru reprezentări (exemplu, numele) în procesul recu-

noașterii sau respingerii; de pildă, atunci când se formează propoziții, legăturile lor sistematice simbolizează concluzii, iar procedeul de judecare constă numai în faptul că un progres exterior sugerează prin legături de semne o concluzie veritabilă. Câteva exemple vor clarifica aceasta: a este mai mare ca b , acesta mai mare decât c , iar c este mai mare decât e și astfel a este mai mare decât e ; întrucât $a=b$, $b=c$, $c=d$, $d=e$, atunci $a=e$. Toți A sunt B , toți B sunt C , toți C sunt E și astfel toți A sunt E . Prin litere se pot înțelege totdeauna aci nume pentru conținuturi pe care le vizează activitatea noastră de judecare. Asemenea concluzii le realizăm de regulă simbolic. Dacă de la primii pași nu ne oprim însă nici la conținuturi proprii și complete, nici la conținuturi-surogat parțiale, ci numai la nume și semne grafice, atunci *eo ipso* nu poate fi nicidecum vorba de judecare și raționare la modul propriu. Atunci pășim doar în mod mecanic de-a lungul unei serii, legăm și eliminăm membrii acesteia, după cum cere un anumit șablon și obținem astfel o judecată simbolică (o propoziție) ce valorează pentru noi ca semn al unui adevăr. Pași efectivi se pot realiza însă mai frecvent atunci când e vorba de o apreciere variabilă; căci rezultate de acest tip se exprimă totodată în semne exterioare (cumva în genul unor propoziții), iar în desfășurarea ulterioară a procesului, ele pot interveni ca surrogat pentru judecăți veritabile, raționamentele efectuându-se tot ca și până aci, anume într-o modalitate simbolică exterioară.

De acum este însă cazul să ne punem iarăși întrebarea cu privire la justificarea logică a acestor modalități metodice simbolice. Faptul că ele sunt simbolice este observabil chiar la prima vedere. Căci noi le urmăm fără a reflecta asupra lor și fără să ne bazăm pe o inducție efectuată anterior sau pe vreo altă reflecție justificatoare. Nu este vorba aci de anumite metode logice conform tuturor regulilor, ci numai de procese mecanice naturale. Întrebarea ce ne-o punem sună altfel, și anume: în ce se fundează valoarea de adevăr a rezultatelor acestor mecanisme naturale? Răspunsul reclamă aci o mai atentă chibzuință. Astfel, înainte de toate este de remarcat că asemenea modalități simbolice de comportare nu-s înzestrate cu aceeași originalitate ca cele reale aferente lor, ci doar au rezultat din acestea în formă de simplificări comode. Căci uniformitatea concluziilor de un anumit tip se reliefează în uniformitatea expresiei exterioare, se desfășoară în mod firesc, fără vreo preocupare specială de a urma aceste uniformități ale expresiei, ceea ce este valabil și acolo unde nu-s prezente activitățile psihice fondatoare. Este iarăși vorba de motorul invizibil al procesului constitutiv forței de asociere a ideilor; firește, aceasta funcționează însă acum într-o cu totul altă modalitate. Concluzia nu este reprodusă instantaneu într-un anumit act; căci aceasta ar presupune că doar am fi repetat aceeași concluzie cu aceleași premise, contrar cerinței procedeului, care constă în aceea că, deși în mod mecanic, el se aplică cu succes în fiecare *nou caz*. Reproducerea decurge numai indirect, prin intermediul *formeii*. Prin aceasta înțelegem ceva asemănător cu ceea ce se petrece în logica formală atunci când se vorbește de formele de raționament: într-un mod firesc, aci ne conducem nu după explicația pe care logica o dă acestor forme, ci după utilizarea faptică pe care ea le-o dă⁴⁹. Forma unui raționament constă în modalitatea

---

⁴⁹ În *Op. cit.*, (p. 527–526): „Considerăm ca ținând de formă toate similitudinile din judecăți, precum și legăturile lor, similitudini ce își află expresiile corespunzătoare în limbă” (nota trad.).

exterioară a înlănțuirii și dispunerii premiselor. În felul acesta, fiecare premisă și, ca urmare, fiecare dintre numele conținute în premise păstrează o poziție sistematică determinată. Firește, acestea reprezintă structuri interne ale sistemului de judecare, structuri întretesute în procesul spiritual de raționare, și care fundează forma sistematică a expresiei lingvistice și îi conferă o universalitate ce poartă cu mult dincolo de cazul concret. De aceasta nu ne-am ocupat însă aci în detaliu. Ne este destul că pot fi gândite nenumărate raționamente care se exprimă în aceeași formă. Cel mai adesea însă avem de-a face cu raționamente de o formă determinată, chiar efectiv realizate și, după tipul lor sistematic, ușor de înțeles: acestea se impregnează însă în memorie și, pentru a reproduce concluzia, poate fi satisfăcător apoi chiar și numai un sistem adecvat de premise. De îndată ce pătrundem în mod treptat, judecând și vorbind în șablonul arhicunoscut, atunci reproducerea grăbită ne întâmpină cu forma concluziei.

Reproducerea nu oferă însă numai aceasta, ci și conținutul ce se efectuează în formă, adică numele prin care ea se întregește în concluzia definitivă. De fapt, așa cum remarcam mai sus, deoarece fiecare nume își are poziția sa sistematică, iar în concluzie numele parvin în combinație cu o poziție bine determinată (ca în exemplele de mai sus, *primele* și cele din *urmă* nume), atunci valorile de poziție servesc ca momente reproductivă ce scot în prim plan numele aferente și fac astfel posibilă o reproducere completă a concluziei.

După ce prin aceste analize am dobândit o cunoaștere mai exactă a mecanismului psihologic natural al raționamentului simbolic, devine astfel posibil să construim procedeul logic paralel ce soluționează problema noastră și ne oferă explicația pentru care orice proces mecanic ar trebui să producă rezultate adevărate. Însă pentru ca un asemenea mecanism să se poată constitui și să funcționeze, concluziile ce îi corespund, precum și corelatele lingvistice ale acestora, ar trebui să satisfacă anumite exigențe. Să le enumerăm pe rând. Mai întâi, prin însăși natura lor, mijloacele lingvistice de desemnare ce intervin într-o aplicare, deși nu în toate împrejurările, sunt univoce în legăturile sistematice de tipul celor prezentate aci. Formele sistematice de înlănțuire a cuvintelor trebuie să oglindească întocmai pe cele ale ideilor, întrucât altfel, cele dintâi n-ar putea să devină niciodată surrogate obișnuite ale celor din urmă. În ciuda oricărei reproduceri, ambiguitățile ne-ar constrânge să realizăm totdeauna numai reprezentări, judecăți și raționamente reale, orice mecanism fiind atunci imposibil. Sistemul de semne trebuie să posedă însă și o altă însușire, una mai specială tocmai ținând seama de faptul că o reproducere a concluziei trebuie să poată avea loc numai pe baza premiselor. Evident, una dintre părțile sistemului, anume aceea care conține premisele în ordinea și înlănțuirea din care fac parte, trebuie să determine, pur formal și chiar univoc, pe cealaltă, anume pe aceea care conține concluzia; numai atunci imaginația reproductivă, poate, în cazurile în care este dată numai cea dintâi, să construiască de îndată (în modalitatea descrisă mai sus) pe cea care lipsește, anume concluzia. Luând în considerație univocitatea desemnării, rezultă atunci că și sistemul judicativ corespunzător trebuie să fie astfel structurat încât conținutul premiselor să determine concluzia în mod univoc. Toate acestea conduc la o consecință importantă, îndeosebi atunci când se efectuează o formă determinată de

raționament, respectiv o clasă generală de raționamente formulate într-o exigență completă; cunoașterea acestei stări de fapt ne va permite să înlocuim (în mod conștient și cu temeuri logice) raționamentul real printr-unul simbolic. Așa cum, fiind dat în concret un sistem de premise ce aparține acestei clase și atunci noi putem, numai pe baza expresiilor lingvistice și fără raportare la corelatele psihice, să construim concluzia, la fel putem avea și deplina siguranță logică că în judecata corespunzătoare deținem însăși concluzia adevărată, anume cea intenționată. Astfel, ceea ce noi facem din temeuri cognitive, mecanismul reproducerii o face pur și simplu dintr-o cauzalitate oarbă. Pentru ca el să poată să se constituie și să funcționeze, sunt reclamate, așa cum am văzut, înseși calitățile raționamentelor; este adevărat însă că, dacă aceste calități ar fi cunoscute, atunci s-ar justifica logic chiar și procedeul mecanic. Univocitatea expresiei lingvistice și determinarea univocă a concluziei prin premise, atât sub latura psihică, cât și sub cea simbolică, – iată cerințele necesare și suficiente pentru procedeul pur mecanic, pe de o parte, și pentru cel logic-mecanic, pe de altă parte. În felul acesta se și rezolvă chestiunea pusă de noi, iar teleologia aparentă a procesului natural este pe deplin clarificată. De un interes deosebit este aici însă împrejurarea în care procedeul logic ce merge în paralel este și un procedeu mecanic; aici însă dispozitivul mecanismului a fost aflat ca oportun numai pe baza unor considerații logice: universalitatea acestuia se concentrează într-o regulă logică, care, pentru clasa la care ne referim, ne învață cum anume să înlocuim raționamentul propriu printr-unul ce operează exterior cu semne lingvistice; în felul acesta, expresia lingvistică a concluziei se și delimitează de concluzia însăși. Tocmai într-o astfel de delimitare și constă orice raționament formal în sensul corect și autentic al cuvântului. Pentru faptul că un asemenea instrument, veritabil în cel mai înalt grad, și nu ceva (așa s-ar putea presupune după exemplele simple de mai sus) lipsit de importanță constituie pârgă progresului științific, trebuie să ofere cea mai consistentă dovadă tocmai teoria noastră despre aritmetică.

Cercetările întreprinse de noi până acum sunt valabile pentru simbolurile și procesele simbolice de nivel mai scăzut, anume cele care în mersul gândirii naturale nereflexive ar putea să facă să intre în acțiune dispozitivul logic al naturii noastre pentru reprezentări, judecăți și procese raționale veritabile. Și aceasta fără ca să fi existat o conștiință particulară cu o asemenea funcție și, cu atât mai puțin, motive logice (fie ele premergătoare sau însoțitoare) care să fi reglat utilizarea lor. Alături de aceste surrogate *naturale* (cum am putea să le indicăm pe scurt), noi utilizăm însă, și chiar pe o scară largă, surrogate *artificiale*. Ca suporturi și surrogate pentru reprezentări și procese de judecare, noi inventăm simboluri și procese simbolice sau ne folosim și de altele deja inventate; și procedăm astfel pe deplin conștienți că avem de-a face cu simbolicul⁵⁰.

---

⁵⁰ În *Op. cit.* (p. 528): „Separarea cercetării în funcție de surrogate naturale și artificiale este complet nepractică. Se pot separa numai: (I) modalități de folosire nelogică și (II) logică a surrogatelor indiferent dacă e vorba de viață sau de știință. Modalitățile metodice naturale în știință (deși cu simboluri artificiale): (1) paralele (2) neparalele, inducție, luptă pentru existență. Lămurirea logică a celor dintâi conduce la o metodă logică, a celor din urmă la noi metode logice. Logică a sistemelor de deducție echiformă, logică a algoritmilor” (nota trad.).

Să ne îndreptăm acum cu câteva considerații spre „logica” reprezentărilor și judecăților simbolice. Este de spus mai întâi că realizarea unei asemenea logici ar fi menită să fundeze pentru activitatea teoretică de judecare funcția reprezentărilor și judecăților simbolice și, înainte de toate, modalitățile metodice algoritmice, anume acelea care într-o asemenea măsură au devenit vehicul al progresului în științele exacte, încât ele clarifică sub aspect logic și, totodată, stabilesc reguli de examinare și inventare a unor asemenea metode. Cercetările de felul celor pe care le-am angajat mai sus pentru activitatea de judecare practică naturală ar trebui în mod corespunzător să ofere un fundament și pentru o cercetare de grad superior. Căci un procedeu logic nu este față de cel natural corespunzător ceva *toto genere* deosebit. Ambele se folosesc de legile psihologice ale naturii noastre și de cea mai însemnată parte a acestora. Dar numai în parte, și tocmai în aceasta și constă deosebirea. Influența voinței și a aptitudinii călăuzite de motive cognitive se prezintă ca un nou moment prin care mersul activității de judecare este reglat în conformitate chiar cu aceste interese logice. Tocmai în virtutea unor asemenea reglementări, judecata naturală are nevoie de izvoarele naturale multiple ale erorii, care acționează astfel încât procesele naturale, deși călăuzite corect în mod obișnuit, conduc în multe cazuri particulare la eroare. Procedeu logic al asigurării cunoașterii servește astfel în această privință; nu numai atât însă, întrucât el servește totodată la lărgirea cunoașterii; căci metodele artificiale sunt cele ce realizează aceasta nu pur și simplu mai bine decât cele naturale, ci, incomparabil, mult mai bine. În modalitățile metodice naturale se și află izvorul celor artificiale. Dacă prin reflecție forța creatoare a primelor conduce într-adevăr la o conștiință specifică, atunci, ținând seamă de puterea voinței asupra mișcărilor psihologice ce îi stau la bază, poate avea loc atât o inventare sistematică, cât și o utilizare conștientă analogă de metode artificiale. Și în această privință se justifică deci afirmația noastră, după care analiza procedeele metodice naturale trebuie să premerge pe aceea a celor artificiale⁵¹.

Surogatele artificiale constituie o clasă particulară de semne artificiale. Căci, în genere, semnele artificiale nu au fost inventate ca înlocuitori pentru reprezentări și judecăți proprii, ci pentru a servi ca repere ale memoriei, ca piloni sensibili ai activității psihice, ca instrumente ajutătoare ale medierii și comunicării ș.a. Abia în urma întrebuințării constante și prin asocierea modelatoare, eventual și prin activitatea cunoscătoare sau printr-un amestec al celor două, semnele artificiale (în măsura în care au în genere asemenea menire) capătă caracter de surogate, prin asemănare cu aceea de surogate naturale a semnelor naturale. Ele constituie astfel un amestec de îndemânare, dibăcie (*Kunst*) și natură. Se știe că cea mai extinsă

---

⁵¹ În *Op. cit.* (p. 528): un „text din două hârtiute lipite laolaltă, dintre care una care se continuă pe contrapagină nu se înserează în textul în cauză: «în cea mai mare măsură și cu regularitate, cea din urmă poate să intervină numai acolo unde legăturile de semne au un caracter sistematic și, de aceea, pentru logica formală sistemele de semne, algoritmii și legile lor sunt de un interes cu totul aparte. În ceea ce privește cercetarea, trebuie să se distingă în cazul fiecărui sistem de semne cercetarea semnelor în parte de aceea a sistemului ca atare. Această deosebire este înrudită îndeaproape cu cea menționată mai sus, anume între cercetarea semnelor artificiale și cea a surogatelor artificiale care se fundează pe ele» (nota trad.).

parte a reprezentărilor și proceselor judicative simbolice se bazează pe limbă. Semnele lingvistice nu au fost născocite însă numai în acest scop, ci și pentru cel al comunicării reciproce. În științele abstracte, de pildă, semnele aritmetice și operațiile cu semne îndeplinesc un rol extrem de important. În locul unei deducții reale a relațiilor dintre mărimi din alte relații de mărimi de o complexitate nebănuită trece aci mecanismul orb al simbolurilor sensibile. Dacă s-ar căuta urmele dezvoltării istorice, atunci s-ar putea observa cu ușurință că nu acesta este scopul care a condiționat inventarea simbolurilor. Inițial, ele au servit de fapt ca simple semne pentru indicarea deosebirii și a memorării și, prin aceasta, și ca suport pentru procesele de judecare proprii acelui stadiu de dezvoltare a gândirii. Dar pentru a născoci surrogate artificiale, și nu doar numai de a utiliza pe cele existente în deplină cunoștință de cauză, a fost nevoie de atingerea unei înalte trepte de dezvoltare a culturii spirituale. Tocmai în concordanță cu un asemenea nivel, simbolurile și procesele simbolice trebuie să fie prezente într-o aritmetică riguroasă, pe deplin inteligibilă și logicizată, ca și logica în genere, și, în consecință, și în domeniile de aplicare ale acestora, anume în științele abstracte. Totuși, surrogatele artificiale pe care le utilizăm în mod obișnuit în viață și știință nu au acest caracter pur. Fără să se ajungă la o înțelegere exactă a conținuturilor de fapt adevărate, activitatea noastră de judecare are nevoie de semne artificiale; aceasta prin chiar acțiunea acelorași factori psihici deveniți surrogate.

Tocmai cu privire la deosebirea menționată mai sus vrem să facem mai departe câteva considerații, ceea ce, pentru o teorie a semnelor, credem, este de o deosebită importanță.

Sub denumirea de surrogat cuprindem: semne sau legături de semne, dintre care unele înlocuiesc reprezentări, iar altele – judecăți și raționamente. Cu regularitate și în cea mai mare măsură însă înlocuirea are loc numai acolo unde reprezentările și raționamentele prezintă un caracter sistematic, prin care substituirea echivalentă și legătura lor se reoglindește într-un sistem de semne și reguli uniforme. Tocmai de aceea, pentru logica formală sistemele de semne și algoritmi ce se bazează pe acestea sunt de un deosebit interes. În ceea ce privește geneza lor psihologică și istorică, trebuie să distingem în cazul fiecărui sistem de semne între geneza semnelor particulare și cea a sistemului ca atare. Semnele artificiale (inventate) pot, în măsura în care gândirea naturală le conferă această disponibilitate, să se dezvolte într-un sistem de semne și în forma unei construcții astfel înzestrate și structurate încât reflecția exterioară să se sprijine pe ea, ca și cum ar fi chiar idee, ca și cum ar fi putut proveni din chiar interacțiunea oarbă a legilor naturii. Ceea ce e valabil, de pildă, atunci când este vorba de limbă. Căci semnele proprii acesteia sunt artificiale, însă oricât de nefinisate erau, la începuturile dezvoltării limbii, primele mijloace de desemnare, ele prezentau totuși caracteristica unor invenții. Menirea lor de a da de știre ceva privitor la evenimente externe sau stări interne a și constituit motivul pentru a le folosi în mod intenționat tocmai în scopurile de mediere. Astfel, și semnele introduse în mod cu totul și cu totul din nou sunt invenții. Pe calea unei dezvoltări naturale, din asemenea semne particulare ia naștere sistemul limbii cu întreaga lui construcție gramaticală bine structurată; e de observat că atât caracterul adecvat, cât și frumusețea acestei

sistematici sunt atât de proeminente încât ideea, fie ea și numai produsul acțiunii legilor oarbe ale naturii, presupune deja o dezvoltare considerabilă a psihologiei. La fel stau lucrurile și cu aritmetica: semnele ei proprii sunt invenții. Aci este însă vorba de încă ceva: chiar și metodele particulare sunt invenții și astfel întreg sistemul aritmeticii, cu construcția sa minunată, nu se prezintă ca produs al vreunei intenții premergătoare, ci doar ca rezultat al unei dezvoltări naturale.

În fiecare sistem de semne deosebim între semne de bază și semne deduse sau constituite. Deducerea celor din urmă, pornind de la semnele de bază, decurge numai prin operații de semne. Acestea nu sunt altceva decât modalități metodice simbolice sistematice de reprezentare, judecare și raționare, și decurg după reguli determinate. Astfel, de pildă, operațiile aritmetice, în măsura în care sunt alcătuitoare de configurații din numere, se prezintă ca metode riguroase de făurire a unor reprezentări improprii; întrucât ele constituie însă reguli de formare și transformare a ecuațiilor și inegalităților, atunci sunt luate în sens de metode pentru crearea de judecăți simbolice (și chiar adevărate). Semnele de bază ale teoriei numerelor sunt semnele 0, 1, ..., 9. Tot restul cifrelor, în continuare, ca 2+3, 5.6. 4/2 ș.a. sunt numai semne deduse privind numere improprii reprezentate. Orice operație, de pildă o adunare, este o modelare simbolică a adevărului, cu ajutorul însă al unor operații premergătoare precise, realizate prin intermediul semnelor de bază.

Desigur, orice operație artificială cu semne servește scopurile cunoașterii; nu oricare asemenea operație conduce însă în mod efectiv la cunoștințe în sensul adevărat și corect al unei examinări logice. Rezultatul ei (al operației) va fi însă o cunoaștere adevărată, și nu pur și simplu un adevăr *de facto* numai dacă procedura însăși este una logică, numai dacă reflecția noastră logică, așa cum este și întrucât este, ne-ar putea conduce la adevăr. Atunci și numai atunci avem deplina siguranță de a fi feriți de eroare și judecăm nu din pornire oarbă, nici dintr-o mai mult sau mai puțin durabilă convingere, ci doar pornind de la o reflecție lucidă. În acest sens deosebim:

1) operații prelogice cu semne, care țintesc adevărul sau poate că îl și ating, fără ca în schimb aplicarea (ca și inventarea) acestor procedee să se bazeze pe o înțelegere logică;

2) operații logice cu semne decurgând din temeuri cognitive și oferind astfel nu simplu adevărul, ci adevărul asigurat.

După cum se vede, această deosebire privește toate procesele simbolice de judecare în genere, chiar și pe cele naturale, rezultate numai din acțiunea asociației ideilor, cu excluderea oricăror motive logice. Acestea aparțin în întregime treptei prelogice⁵².

---

⁵² „Aici notă marginală”. Logic-prelogic: Această deosebire acționează astfel încât este necesară aci o cercetare similară și ies la iveală probleme asemănătoare ca în cazul mecanismelor naturale.

Cum se face că s-a putut calcula timp de secole, fără a se înțelege sistemul de calcul? Explicarea oferă aici tot aceleași lămuriri care au condus de la prelogic la logic (nota ed.).

În *Op. cit.* (p. 529): „Pentru înțelegerea semnificației logice a semnelor sunt de deosebit în principal două lucruri: 1) folosirea prelogică nereflectată a semnelor, numai pe baza valorii ei de cunoaștere rezultată din mecanismul psihologic al asociației ideilor; 2) aplicarea logică, adică bazată pe temeuri cognitive a semnelor, respectiv a mecanismului psihologic al asociației de idei pure care o

Este util să atragem atenția aci asupra faptului că o aplicare sistematică, în scopuri cognitive, a semnelor nu este încă, din acest motiv, chiar una logică. Căci și pe treapta prelogică se poate ajunge la o investigare și o aplicare sistematică a semnelor. Se poate astfel observa că semnele favorizează cunoașterea noastră, fără să fim însă cât de cât clari asupra temeiurilor acestei pretenții. Această posibilitate se ivește îndeosebi atunci când propozițiile (judecățile simbolice) dobândite pe cale simbolică conduc, prin trecerea de la semne la idei, la judecăți veritabile, judecăți ce se legitimează tocmai în virtutea unei verificări realizabile. Așa stau lucrurile în matematică. Se poate astfel afirma: Aritmetica generală, cu numerele ei negative, iraționale și imaginare („imposibile”) a fost inventată și aplicată secole de-a lungul fără să se fi înțeles acest lucru. În privința importanței acestor numere s-au manifestat cele mai contradictorii și mai de necrezut teorii, ceea ce însă nu a stânjenit aplicarea lor. S-ar putea să fim convinși de justetea unei propoziții într-un fel mediată numai printr-o sumară verificare și abia după nenumărate experiențe de acest fel ne-am încredințat de utilizabilitatea necondiționată a acestor procedee, le-am dezvoltat și rafinat tot mai mult; totul însă fără cea mai neînsemnată pricepere a logicii faptelor, care, în ciuda multiplelor străduințe de la *Leibniz*, *d'Alembert* și *Carnot* până astăzi, nu a înregistrat vreun progres esențial.

La fel stau lucrurile în genere și cu metodele logice, de exemplu cele ale inducției. Cercetătorii naturii întrebuițează aceste metode cu cele mai bune rezultate, fără să se simtă strâmtorați însă, cum o fac logicienii, de propria neclaritate cu privire la sensul, limitele și valoarea cognitivă a acestora. Și în cazul inducției trebuie să deosebim între procedeele prelogice de inducție și cele logice. Chiar acolo unde ambele conduc la aceleași rezultate (ceea ce, de cele mai multe ori, și este, în mod obișnuit, valabil), această deosebire acționează în modalități extrem de diferite; cunoaștere însă dă numai logicul. Dacă inducția este întemeiată însă numai pe mecanismul psihologic orb al obișnuinței, mecanism ce funcționează, dar nu justifică – atunci înseamnă că se amestecă inducția prelogică cu cea logică sau (împreună cu *Hume*) se tăgăduiește posibilitatea unei justificări raționale a inducției în genere.

De aceea, se și impune ideea că utilizarea simbolurilor în scopuri științifice și cu rezultate științifice nu este nicidecum una logică. Firește, nu ne gândim să respingem în întregime aplicarea prelogică a semnelor. În parte, ea conduce neîndoiește către ceea ce este autentic; însă numai în parte. Și tocmai de aceea, pentru știință avem nevoie numai de utilizarea logic justificată a semnelor. Aici ar putea să fie împotriva noastră, să ne pună în discuție chiar exemplul nostru de mai sus, cel al aritmeticii. Este adevărat, aritmetica perfecționată este, în cea mai mare măsură, independentă de o înțelegere logică a procedeelelor ei artificiale. Totuși,

---

fundează. Funcția semnelor este, desigur, în ambele cazuri, una analogă. Ele servesc la susținerea și eliberarea memoriei, la facilitarea deosebirilor și constituie în această privință suporturi esențiale pentru activitatea de judecare. Ele pot să favorizeze aceasta însă și într-o modalitate directă, anume prin aceea că adesea permit înlocuirea unui procedeu efectiv complicat de raționare printr-o operare pur mecanică cu simboluri aparente. În timp ce aceste procedee sunt urmate, în primul caz, fără vreo justificare, numai așa cum se oferă de la sine după legile psihologice ale spiritului nostru, în cel de-al doilea caz ele sunt urmate din temeiuri cognitive, din principii logice” (nota trad.).

aritmetica nu s-a născut în întregul ei ca o invenție gata făcută, ci este produsul unei dezvoltări seculare. Ea (aritmetica) a rezultat printr-un fel de selecție naturală. În lupta pentru existență a ieșit învingător adevărul; și aceasta împotriva erorii care s-a dovedit netrăinică; ca urmare, metodele aritmetice s-au perfecționat tocmai întrucât prin ele s-au întreprins schimbări care adesea elimină alte posibile erori⁵³. Exactitatea rezultatului ar putea servi foarte bine ca piatră de încercare a metodei, deoarece am putea fi convinși (prin verificarea amintită mai sus) de fiecare metodă chiar fără a o întrebuința. Cât de multă forță spirituală s-a irosit însă pe această cale mai mult accidentală decât ordonată logic! Să ne gândim la disputele nesfârșite despre negativ și imaginar, infinit mic și infinit mare, despre paradoxurile șirurilor divergente ș.a. Progresul aritmeticii ar fi decurs repede și sigur, nu lent și nesigur, dacă încă la începuturile acesteia, ar fi existat claritate cu privire la *caracterul logic al metodelor ei*. Și nu încape nicio îndoială că și pentru dezvoltarea viitoare a aritmeticii (atât cât se poate întrevede o lărgire a domeniului), reflecția asupra caracterului ei logic ar fi trebuit să aibă o înrăurire considerabilă, favorizându-i progresul.

Și în afara aritmeticii, găsim însă încă multe confirmări pentru faptul că semnele neexaminată logic ar putea conduce la erori: în acest sens, logicienii înșiși au atras încă demult atenția asupra celui mai *important sistem de semne* pe care-l posedăm, anume *limba*. În ce sens limba favorizează gândirea, iar, pe de altă parte, o frânează – iată ceea ce este dezbătut astăzi în orice logică ce tinde spre o eficiență practică. Adesea suntem preveniți să nu fim prea mult încredințați de faptul că în orice argumentare cuvintele și-ar actualiza pentru noi chiar sensul lor deplin, ne-ar feri de echivocități și altele; acestea sunt reguli care, deși utile în cel mai înalt grad, se limitează totuși la un cerc prea restrâns. Deși de obicei s-a luat în considerație numai caracterul simbolic al formelor de vorbire simple, anume cuvintele și propozițiile, s-a recunoscut că, încă gândirea naturală oferă procedee mecanic-simbolice care, prin mijloace lingvistice compuse, înlocuiesc un raționament mai mult sau mai puțin complicat. Am în vedere aci silogisme simple și pe cele compuse. Cu toate că au fost tratate pe larg în logica formală tradițională, regulile acestora însă rămân încă neînțelese. Cele ce treceau drept reguli ale raționamentului veritabil erau (chiar ca reguli formale) de fapt regulile raționamentului simbolic⁵⁴. Tocmai o asemenea neînțelegere a raporturilor reale a influențat modalitățile de tratare a lucrurilor atât de defavorabil încât, pe de o parte, a indus în eroare teoria cunoașterii, iar, pe de altă parte, practica a fost favorizată numai în mică măsură. Dacă ar fi fost cunoscut, caracterul simbolic al silogisticii (piesa principală și

---

⁵³ „Aci notă marginală”. Metode care s-au oferit și confirmat în domenii restrânse au fost aplicate dincolo de granițele acestora, unde au provocat însă probleme analoge, mai mult printr-un instinct genial decât prin raționamentul logic. Aceasta a condus la frecvente erori. Din nou însă acestea au condus la reflecții asupra metodei, la modelarea ei adecvată până când, fie și numai sub o anumită latură, anume ocolind eroarea, aceasta și-a atins în cele din urmă limitele sale de valabilitate. În felul acesta, în lupta pentru existență a învins metoda exactă împotriva celei vagi și, în cele din urmă, cea adevărată împotriva celei neadevărate (nota ed.).

⁵⁴ În *Op. cit.* (p. 529): „Dacă formele de raționament sunt interpretate ca tipuri după care ar trebui verificată valabilitatea unei modalități de raționare, atunci aci nu mai e vorba în mod neclar de forme semnificative” (nota trad.).

nucleul vechii logici formale) și al aritmeticii universale și, prin cercetări pătrunzătoare s-ar fi precizat îndeaproape aceasta, atunci înțelegerea teoretică a acestor discipline „formale” ar fi putut să exercite o influență clarificatoare fecundă asupra filosofiei și a științelor speciale. Astăzi însă situația se prezintă astfel încât norii cei mai compacti ai confuziei o încurcă și o frânează din ambele părți. Caracteristic pentru neclaritatea logicienilor este faptul că, sau nu se interesează (aceasta este aci regula) în genere de teoriile algoritmilor, sau o fac într-o modalitate atât de marginală și de superficială, încât cel mai bun indiciu al acesteia îl constituie tocmai neclaritatea. Cu cea de-a doua parte a acestei afirmații mă refer la discuțiile lui *Mill (Logica, cartea 4, cap. VI, 6)* și *Bain (Logica, Partea întâi, Apendice B)*. Dacă se iau chiar și numai algoritmi cei mai obișnuiți și cei mai simpli, anume cei ai artei numărării și calculului, atunci în lucrările de logică se urmărește în zadar o învățătură despre ceea ce face ca asemenea operații cu simple litere sau semne lingvistice să dezvolte într-o măsură impunătoare adevărata noastră cunoaștere despre conceptele de număr și să ne înlesnească realizări care, pentru cei mai mari gânditori ai Antichității, ar fi fost de neconceput. Ca semn caracteristic al neclarității matematicienilor, întâlnim, pe de altă parte, teorii stranii, care, ele însele, una într-un fel, iar alta într-altul, s-au pus la îndemână ca filosofie a înseși disciplinelor lor; în mod frecvent, asemenea teorii au condus pe căi greșite înainte de toate chiar și minți dintre cele mai originale. *O logică formală cu adevărat fecundă se constituie din capul locului ca o logică a semnelor*; dezvoltată în mod satisfăcător, ea va constitui una dintre cele mai importante părți ale logicii în genere (ca artă a cunoașterii). Sarcina logicii este aci aceeași ca de obicei: să pună stăpânire pe procedeele naturale ale spiritului reflexiv, să le examineze, să instituie însăși concepția care poate să le determine exact, la valoarea lor cognitivă, limitele, sfera, acțiunea acestora și să poată să expună regulile generale corespunzătoare. Dacă ea (logica) își surprinde corect sarcina, atunci nu va mai trebui să se mărginească la a se ține în pas cu modalitățile prelogice de aplicare a semnelor. Mai mult, pătrunderea mai adâncă în esența semnelor și a îndemânării de a opera cu semne va întări capacitatea de a născoci și procedee simbolice la care spiritul uman nu a ajuns încă, respectiv să stabilească reguli pentru inventarea acestora. Raportul dintre logica semnelor și operațiile simbolice în practica vieții și în știință va fi astfel unul asemănător, de pildă, cu raportul dintre logica inductivă și inducțiile practice. Și aci a fost suficientă sarcina așa de târziu aflată a logicii de a intra în stăpânirea acestui important mijloc natural de modelare a judecății, ca prin reflecții științifice asupra îndreptăririi, asupra limitelor și sferei lui de acțiune să facă dintr-un procedeu natural și logicește nejustificat, unul artificial și pe deplin justificat, un procedeu ce garantează nu numai simpla convingere, ci însăși cunoașterea în felul acesta pe deplin asigurată.